

MONOGRAPHIA
COMUNII CHITICHAZ

DE IOSIF-IOAN ARDELEAN,
PAROCHUL CHITICHAZULUI

ARAD, 1893
TIPARIUL TIPOGRAFIEI DICESANE

KÉTEGYHÁZA KÖZSÉG
MONOGRÁFIÁJA

ARDELEAN JÓZSEF JÁNOS
KÉTEGYHÁZI LELKÉSZ

ARAD, 1893
EGYHÁZMEGYEI NYOMDA

BÉKÉSCSABA · 1986

Fordította és sajtó alá rendezte
CSOBAI LÁSZLÓNÉ

Lektorálta
BORZA LUCIA

Traducere și reeditare sub îngrijirea
ELENEI CSOBAI

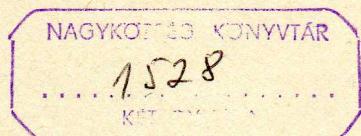
Sătenilor mei

Falubeljeimnek

I. I. A.

»Scri-se-va acestă pentru generațiunea viitoare« (Salm. C. II. 18.)

»EZ a jövő generációjának íródott« (C. II. zsoltár)

PREFATĂ

Să cere, ca să cunoaștem și istoria comunelor singuratice; pentru că un popor prin cunoștința istoriei sale proprie, capătă impuls spre înaintare, pe toate terenele vieții publice.

Eată pe scurt motivul, ce m'au îndemnat, ca să scriu monographia de față.

La compunere m'am folosit de puține izvoare de ale unor auctori ai comitatului; – de ale archivului comitatens și comunal.

Am aflat de bine, ca se aclud și unele icoane, numai pentru de a păstra în memoria urmașilor; portul și persoanele, care au condus destinele comunității în timpul de față.

Cu dreptul editurei am înzestrat comuna bisericescă română gr. orientală din loc, pe lăngă aceea legătură: ca întreg venitul opului să se aloace în folosul fondului Bisericii noastre de aici.

Deci mă nutrește speranță față de consăteni, că îmi vor primi opul cu placere și părtinire; pentru că cetindu-și, de sigur că vor da de urme, cari îi va interesa și însuflare, din generațiuie în generațiuie.

Chitichaz, 2 maiu n. 1893.

IOSIF-IOAN ARDELEAN

Tipografia la care se tipărește volumul de față nu posedă de literă de tipar „ă” de aceia folosim formula următoare: „ă”.

ELŐSZÓ

Kívánatos, hogy megismerjük az egyedülálló községek történetét is, mert egy nép saját történelménél ismeretében öszönözést kap a közélet minden területén az előrehaladáshoz.

Íme röviden annak a magyarázata, ami e monográfia megírására buzdított.

Az összeállításnál kevés forrást használtam fel a vármegye szerzőitől, a vármegye és a község levéltárából.

Jónak láttam néhány képet is közölni azért, hogy megőrizzük az utódok emlékezetében a viseletet és azokat a személyeket, akik idáig vezették a község sorsát.

A szerzői jogot a helybeli görögkeleti parókiára ruháztam át, azzal a kikötéssel, hogy a kötetből származó jövedelmet a helybeli templom tökéjének növelésére használjam fel.

Tehát falubeljeim iránt az a remény táplál, hogy kötetemet örömmel fogadják és pártfogolni fogják, mert elolvassán azt, egészben biztos találnak olyan nyomokat, amelyek érdeklik és lelkessítik őket generációról generációra.

Kétegyháza, 1893. május 2.

ARDELEAN JÓZSEF JÁNOS

A könyvünket előállító nyomda nem rendelkezik ezzel az „ă” betűtipussal, így helyette ezt az „ă” formát alkalmazzuk.

A kétegyházi ortodox görögkeleti román templom

I. / TRECUTUL ȘI PRESENTUL COMUNII

Ca cele mai multe comune din comitatul Bichișului, aşa și comuna Chitichaz are un trecut aproape necunoscut. Poate feliurite cutrierând în mai multe rînduri ținuturile aceste, pe unde numai ajungeau, risipeau tot ce aflau în cale. Astfel locuitorii dîmpreună cu comunele întregi, când să înpuțină ori dispăreau cu totul de pe fața pămîntului, când erași să iaveau ca fenicele din cenușă. Astăzi îci-coalea numai unele semne ori ruine, dar și acele aproape neînsenmante, mai mărturisesc tăcut despre existința lor de odinioară.

Să dă cu socoteala, că prin asemenea faze au trebuit să treacă și comuna Chitichaz; pentru că unul dintre scriitorii comitatului Bichiș, susține în scrierea sa* că au sustat încă în veacul al XV-lea, locuită chiar de Români ortodoxi. Să zice, că comuna își derivă numirea sa de astăzi, încă după timpul regelui Ungariei St. Ștefan I. Aceasta a dat un ordin, prin carele câte zece comune dela olaltă numite «decacomion» a trebuit să aibă câte o casă de rugăciune, adeca Biserică. «Decacomion»-ul din ținutul nostru însă sau a fost de tot împoporat, sau de tot bogat și aşa locuitorii dintr-un motiv oare care, a zidit două Biserici, și apoi dela acele Biserici a căpătat comuna pe ungurie numirea de: Kwdeghaz=Kétegyház. Lipsindu-mi însă datele positive, eu nu mă voiu încumeta a reprimă în trecutul prea îndepărtat, nici nu mă voiu lăsa răpit de oare-care parțialitate, cum fac mulți istoriografi în scrisorile lor. Cât știu, atâtă voiu scrie, fiind condus de ideia, că mai bine să scriu puține și drepte, decât multe și nedrepte.

*

* Trecutul com. Bichiș L. Haan pag. 217.

I. / A KÖZSÉG MÚLTJA ÉS JELENE

Mint a legtöbb Békés vármegyei község, úgy Kétegyháza múltja is majdnem ismeretlen. A különböző népek több hullámban bejárva ezt a vidéket, ahová csak elértek, minden elpusztítottak, amit útjukban találtak. Így a lakosság egész községekkel együtt hol megcsappant vagy mindenestől eltűnt a föld színéről, hol ismét előbukkan, mint a fönix madár a hamuból. Ma, csupán itt-ott néhány jel, vagy rom, – de azok is majdnem jelentéktelenek – árulkodnak némann egykor létezésükéről.

Úgy tűnik, hogy hasonló fázisokon kellett átmennie Kétegyháza községnek is, mert az egyik Békés vármegyei szerző azt állítja írásában,¹ hogy már a XV. században létezett, és éppen görögkeleti románok által volt lakott. Úgy mondják, hogy a község mai elnevezése Magyarország Szt. István királynak idejéből eredezthető. Ő adott ki egy rendeletet, miszerint tíz községnek együtt »decacomion« alkotva kellett legyen egy imaháza, vagyis temploma. Azonban a mi vidékünkön lévő »decacomion« vagy nagyon népes volt vagy nagyon gazdag, és így a lakosok valamilyen oknál fogva két templomot építettek, és aztán ezekről a templomokról kapta a község magyarul az elnevezését: Kwdeghaz-Kétegyház.

Mivel azonban hiányoznak a biztos adatok, én nem bonyolódom bele a régmúlt áttekintésébe, és nem is mélyülök el egy-egy részletben, ahogyan ezt sok történetíró teszi írásában. Amennyit tudok, annyit írok majd, attól a gondolattól vezérelve, hogy inkább keveset írok és igazat, mint sokat és hamisat.

1. Haán Lajos: Békés vármegye hajdانا 217. old.

Între actele oficioase a le comunii politice Chitichaz, dăm de un document dătat la anul 1768. Nu este prea vechiu: dar' este în adevăr un interprete fidel, că comuna Chitichaz, a fost aşezată de nou și locuită de Români ortodoxi de loc la începutul veacului al XVIII-lea, cari – aşa să vede că nelăsându-să seduşi de ispите și încercările timpurilor vitrege, și-a păstrat cu scumpeteate până chiar în timpul de față tipul românesc: în limbă, religiune, în virtuți și în obiceiuri românești de o potrivă.

O stare sau împrejurare ca această pre mulți nu-i pune în uimire și gânduri. Dar' în împrejurări și lucruri chiar neînsenmante la aparință, să găsesc de multe ori învățături de mare însemnatate.

Deci istorioara prin care au trecut până aci comuna mea natală, vreau să o spun eu bunilor mei săteni pe paginile următoare.

Comuna Chitichaz, care astăzi apărține comitatului Bichiș în veacul al XVII-lea a apărținut comitatului Zărand. Este situată spre meazăza comitatului în vecinătatea comunelor: Kígyós, Kamarás, Elek și Giulia (Gyula).

Teritorul comunii din laîntru face 266 1034/1600 eară teritorul din afară (hotarul) 7 535 1034/1600 la olaltă: 7802 780/1600 iugăre, adecă circa 1248 mile. În trecut teritorul din afară a cuprins mai tot atâtea iugere.

În nemijlocita apropiere a comunii nu să găsesc ape curgătoare, fără numai unele arterii formate prin hotar în beltă, poate în urma erupțiunilor apelor mai mari și a ploilor mai dese. Locurile acele formate astfel să numesc: Sithiul Moșului; Sithiul Popii (oare când a fost pămîntul parochial) Sithiul Giurchaleștilor; Sithiul Vezuriștii; Hodoroagă, Fasanar și Maierele Huniadi. Dintre holumburi (coline) e de amintit; Holumbul lupului. Să zice, că aci ar' fi fost odată

Kétegyháza hivatalos iratai között található egy dokumentum 1768-ból. Nem nagyon régi, de valójában hű közvetítője annak, hogy Kétegyháza községet a helybeli görögkeleti románok alapították újra, és ők népesítették be a XVIII. század elejétől, akik ellenálltak a mostoha idők kísértéseinél és megpróbáltatásainak, és gondosan megőrizték napjainkig román jellegüket nyelvükben, vallásukban, crényeikben és a román szokásokban egyaránt.

Ez sokakat nem csodálkoztat el és nem ejt gondolkodóba. De a jelentéktelennek látszó körülmenyekben és dolgokban sokszor nagy jelentőségű tanulságok rejlnek.

Ezért akarom elmondani a következő lapokon jó falubeleimnek szülőföldem történetét.

*

Kétegyháza község, amely ma Békés vármegyéhez tartozik, a XVII. században Zaránd vármegyéhez tartozott. A vármegye déli részén helyezkedik el: Kígyós, Kamarás, Elek és Gyula községek szomszédságában.

A község belterülete 266 1034/1600, külterülete viszont (a határ) 7 535 1034/1600, együtt: 7 802 780/1600 hold, vagyis körülbelül 1248 négyzetmérföld. Régen a külterület majdnem mégegyzer ennyi holdat foglalt magába.

A község közvetlen közelében folyóvizek nem találhatók, kivéve néhány a határban keletkezett tavat, lehet hogy a nagyobb vizek kitörésének eredményeként és a nagyobb esőzések következtében. Az így keletkezett helyeket Sithiul Moșului, Sithiul popii (valamikor a paróquia földje volt), Sithiul Giurchaleștilor, Sithiul Vezuriștii, Hodoroagă, Fasanar Maierele Huniadi² nevezik. A halmok közül említésre méltó a Holumbul lupului³. Úgy tartják, hogy ezen a he-

2. Maierele Huniadi = hunyadi majorok 3. Holumbul lupului = Farkas-halom.

cutare domn călător atăcat de un lup, și de aci și-ar fi căpătat numirea.

Odinioară comuna a fost împărțită în două părți; o parte a fost așezată spre apus în dosul mormintelor vechi de acumă; eară cealaltă parte spre resărit în direcțunea și apropierea mormintelor noauă, unde și de o parte și la alta să găseascăici-coaleafărmituri de petrii.

Proprietarul cel mai vechiu al comunii a fost Syketh de Fövényes, adecă familia de Syketh în veacul al XV-lea, care a primit comuna dîmpreună cu alte comune dela regele Sigismund la anul 1412 și a fost introdusă în sesiunea în același an prin capitulul din Orod. Tot pe același timp, o parte din comună a mai fost și în proprietatea familiei Erdőhegyi. Însă proprietarii acestia nu au custat-o mult; pentru că la anul 1420 toată comuna a venit prin răscumpărare dela numiții nobili, în proprietatea lui Ioan Maróthy ban de Mácsó.

Încetând familia de Maróthy, toată comuna a trecut în proprietatea statului, apărținând fortăreții (cetății) din Giulia, căreia a fost îndatorată să-i facă și lucru public. A mai fost o parte din comună la anul 1467 în proprietatea familiei Nadabi. La anul 1556 împăratul Ferdinand I. o parte a dăruit-o lui Petru, Nicolau și Demetriu Ocsarovici; a treia parte la anul 1572 regele Miksa a dăruit-o lui Andrei Szászy de Szászi de Jos și lui Benedek Kardos. Să zice, că un membru din familie acestea mai apoi de după numirea comunității a primit numele de Ștefan Kétegházi.

După scoaterea din țeară a Turcilor, comuna a venit în proprietatea primului comite suprem al comitatului Bichiș J. Jacob Löwenburg. Acesta, din pricina unor certe ce să fi iscat între Maghiari și Români, la anul 1718 i-a colonisat pre Maghiari în comuna Gy.-Vári din apropierea Giulei, iar pre Români din Gy.-Vári i-au colonisat în Chiti-

lyen bizarios utazó urat megtámadott egy farkas és innen kapta volna a nevét.

Hajdan a község két részre volt osztva: az egyik rész nyugatra helyezkedett el a mostani régi temető mögött, a másik rész pedig keletre, az új temető irányában, ahol egyik és másik oldalon is imit-amott kőmaradványok találhatók.

A község legrégebbi tulajdonosa Fövényes Syketh volt, azaz a XV. századbeli Syketh család, amely a községet más községekkel együtt Zsigmond királytól kapta 1412-ben, és még ugyanabban az évben iktatták tulajdonukba az aradi káptalan által. Ugyanebben az időben a község egy része az Erdőhegyi család tulajdonában volt. Azonban ezek a tulajdonosok nem sokáig használták, mert 1420-ban az egész község az említett nemesektől visszavásárlás révén Maróthy János macsói bán tulajdonába ment át.

A Maróthy család kihalásával az egész község a királyi kamara tulajdonába került, a gyulai várhoz tartozván, amelynek köteles volt közmunkákat is végezni. A községnak egy része 1467-ben a Nadabi család tulajdonában is volt. 1556-ban I. Ferdinánd király a község egy részét Olcsarovich Péternek, Miklósnak és Demeternek, a harmadik részét, 1572-ben, Miksa király a lenti-Szászy Szász Andrásnak és Kardos Benedeknek ajándékozta. Azt mondják, hogy ezen családok egyik tagja a község után kapta a Kétegházi István nevet.

A töröknek az országból való kiúzése után a község Löwenburg János Jakab, Békés vármegye első főispánjának tulajdonába került, aki bizarios vita miatt, ami a magyarok és a románok között támadt, 1718-ban a magyarokat a Gyula közelében lévő Gyulavári községbe, a gyulavári románokat pedig Kétegházára telepítette. Mivel ez a telepítés nem a vármegye beleegyezésével történt, a kétegházi lakosokat arra kényszerítették, hogy mindenki vármegye

chaz. Fiindcă colonisarea aceasta nu s'a întemplat cu consensul comitatului, astfel locuitorii din Chitichaz au fost constrinși a solvi contribuție pentru ambele comitate: Zarand și Bichiș. Sigismund Andrásy de Sikló, vicecomitele comitatului Arad, a rescumpărăt comuna dela J. Iacob Löwenburg. Noul proprietar a stăpânit o multă vreme. După familia acestuia a urmat generoasa familie de astăzi, a cont. de Almásy.

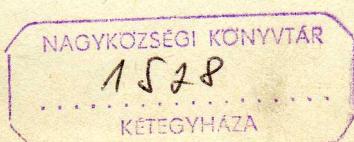
II. / POPORATIUNEA

Din cari locuri, prin cine și din ce caușă au fost siliți antecesorii comunii noastre, a pleca la drum, a-și părăsi casa și masa lor din alte părți și a căuta o patrie nouă pe locurile aceste necunoscute, nu să știe, cel puțin nu-mi stau la dispusețiune documinte demne de crezemēnt. Atâtă totuși să firmă aproape cu positivitate, cumcă străbunii nostri ar fi veniți din Ardeal. Citatul scriitor al comitatului Bichiș între altele astfel să exprimă despre România de aici: „Mulți își trag originea din Ardeal, ceea-ce să poate deduce de acolo; căci cei mai mulți dintre ei au cognume de „Ardelean” și locuiesc mai cu seamă în Giula, Chitichaz, Bichiș și Ciaba.“ Străbunii nostri s'a colonisat aici cam la anul 1702. Tot ținutul a stat din câmpie; casele le făceau în putrice săpate în pămînt în forme de pivnițe. În arângiarea lor nu să mai ținea nici o regulă. Să zice, că nainte de ce să apucau de facerea unei case, aveau datină a arunca o pogace, și pre locul unde să oprea pogacea, acolo să făcea casa. La început poporatiunea avea mult necas cu vecinii Giulani și Sicloani, cari li-au luat pe nedrept aproape la 42 de sesiuni de pămînt

– Zarand és Békés – részére hozzájárulást fizessenek. Siklói Andrásy Zsigmond, Arad vármegye alispánja, visszavásárolta a községet Löwenburg János Jakabtól. Az új tulajdonos sokáig birtokolta. Ennek családja után következett a mai Almásy gróf gazdag családja.

II. / NÉPESSÉG

Hogy mely helyekről, kik miatt és milyen okból voltak kénytelenek községünk lakosainak előrei útnak indulni, elhagyni előző otthonaikat új hazát keresni ezen az ismeretlen tájon, nem tudni, legalábbis nem állnak rendelkezésemre hielt érdemlő dokumentumok. Annyi azonban bizton állítható, hogy őseink Erdélyből jöttek. Az említett Békés megyei író többek között így szól az itteni románokról: »Sokan Erdélyből származnak, amire abból lehet következtetni, hogy a legtöbbjüknek „Ardelean” a vezetékneme, és főleg Gyulán, Kétegyházán, Békésen és Csabán laknak. Őseink körülbelül 1702-ben telepedtek meg itt. Az egész vidék síkság volt, házaikat a földbe vájták, pince alakú putri formában. Kialakításuknál nem tartottak be semmiféle rendet. Úgy mondják, hogy mielőtt elkezdték volna egy háznak az építését, az volt a szokásuk, hogy eldobtak egy pogácsát, és azon a helyen, ahol a pogácsa megállt, ott csinálták meg a házat. Kezdetben a lakosságnak sok gondja volt a gyulaiakkal, akik jogtalanul majdnem 42 jobbágyteleknyi földet vettek el a község legelőiből. Ezért a falubeliek 1780-ban az

din pascurile comunii. Din motivul acesta sătenii au însinuat înștanță la anul 1780 la domnia de pămînt, cu scopul ca să li să redea pascurile și să se reguleze hotarul. Prelungă toate nepăstuirile, poporătuna română a venit neîncetat și numai mai târziu în decursul veacului de acuma au venit Slavii și Maghiarii. Grecii au fost neguțatorii cei mai vechi în comună. Evreii s-au încribat numai mai târziu, pe timpul când adeca să lăziră în toată țeara. Sporirea lor de pe aici, să dătează cu începutul calei ferate. Comunicătuna trenului la început aducea isvoare de căstig foarte frumoase pentru locuitorii de aici; căci făcea chirii pe la pustele bogate din vecinătate. Acum cu concentrarea trenurilor însă s-au schimbat lucrurile și nu ne mai rămâne de cât speranța, că comuna noastră cu timpul va fi un centru foarte însenmat pentru comerțiu.

La început poporătuna era tare amărâtă în lipsa mijloacelor de căstig. Având puțin pămînt la dispozițione, nu era în stare să împlinească nici chiar obligamintele, ce le avea față de domnie. Unicul isvor de căstig în ramul economiei îl avea pe la pustele din vecinătate, mai ales la pusta Megyes, dela care căzând mai apoi, a trebuit să-și caute alt isvor de căstig cu mâna, lucrând la fortarea (cetatea) din Arad. În urmă încetând și acest isvor de căstig, cea mai mare parte a poporătunei a fost nevoită să-și părăsească vatra strămoșească și să-și caute alt adăpost pentru traiul vieții. Aceasta situațione tristă să vede din conscrierea poporătunei făcută la anul 1768 cu care ocasiune s-au aflat 124 case resipite și fără stăpâni. Tot din motivele espuse, dar mai vîrtos pentru maltratările neomenoase și sarcinile cele grele, care le încârca domnia de pămînt de pe atunci asupra bieților locuitori, – la anul 1790 ecarși au emigrat mulți dintre locuitorii aceștei comune în Ardeal, către Brașov; dar nefiind nici de cum mulțumiți cu starea de acolo, preste puțin

urasagi földből követeltek kárpolitást, azzal a céllal, hogy visszakapják a legelőket, és hogy szabályozzák a határt. Mindezen megpróbáltatások ellenére a románok megszakítás nélkül jöttek ide és csak később, a mostani század folyamán jöttek a szlovákok és a magyarok. A görögök voltak a legrégibb kereskedők a községben. A zsidók csak később telepedtek be, abban az időben, amikor egyébként az egész országban elterjedtek. Itteni számbeli gyarapodásukat a vasútvonal megnyitására datálhatjuk. Eleinte a vonatközlekedés nagyon szép kereseti forrást jelentett az itteni lakosnak, mivel bérbe vették a szomszédos gazdag pusztákat. Most azonban a vasútvonalak rendezésével megváltoztak a dolgok és nem marad más, mint a remény, hogy községünk idővel nagyon fontos kereskedelmi központ legyen.«

Eleinte a lakosság nagyon elkeseredit volt a kereseti lehetőségek hiánya miatt. Kevés földdel rendelkezve még arra sem volt képes, hogy az uraság iránti kötelezettségét teljesítse. Az egyedüli kereseti lehetőséget a szomszédos pusztákon való gazdálkodás jelentette, főleg a medgyesi pusztá, amelytől később elesvén, más kétkezi munka után nézve az aradi várnl dolgoztak. Végül, amikor ez a kereseti lehetőség is megszűnt, a lakosság legnagyobb része kénytelen volt elhagyni ősi lakhelyét, hogy új hajlékot keressen magának életének folytatásához. Ez a szomorú állapot tükrözödik az 1786. évi népességösszeírásból, amikor is 124 tönkrement tulajdonos nélküli házat találtak. Ugyancsak az említett okok miatt, de főleg az embertelen bánásmód és a nehéz terhek miatt, amelyek az uradalom miatt hárultak a szegény lakosokra, 1790-ben a falu lakosaiból ismét sokan eltávoztak Erdélybe Brassó felé, de mivel seholgyan sem voltak megelégedve ottani helyzetükkel, kis idő múlva – körülbelül két-három év elteltével – visszatértek.

Hogy az utódok lássák, milyen családok, milyen nép

timp – can la doi-trei ani – s’au întors înderăpt.

Ca urmașii să vadă ce fel de familii și de care neam au colonisat la început aceasta comună, și au contribuit la sarcinile publice, am aflat cu calea a espune aci după o conscriere oficioasă numele și cognomele tuturor locuitorilor de pe timpul acela.*

*

Abrudan Ioan, Săcan Vasilie, Ciumpila Petru, Gros Găvrilă, Cioltean Ioan, Silagi Urs*, Iepure Toma, Roatiș Simeon, Simonca Vasilie, Tulcan Simeon, Muntean Lazar, Bălaș Florian, Bucur Ieremie, Marcu Teodor, Ardelean Petru, Reștea Ioan, Roș Petru, Vereș Elia, Mocan Găvrilă, Dămian Vasilie, Tărian George, Săcan Demetrie, Otlăcan Demetrie, Ristin George*, Berbecar Dănilă, Brindea Zăchărăie*, Gancea Găvrilă, Istiu Teodor, Muntean Neacș, Deac Ioan*, Crișan Grigorie, Ciurcan Simeon*, Șaitoș Dămian, Culciar Teodor*, Chereș Craciun, Cioca Dănila, Misareș Nicoara, Poșar Ioan*, Ardelean Michail, Torsin Michail, Faur Nicoară, Ciumpila Todor, Baba Todor*, Grama Simeon*, Mureșan Iuon, Olar Iuon, Misareș Petru, Bucur Grigorie, Silagi Grigorie*, Selăgean Luca, Popa George, Todoroaga Lup*, Selăgian Macovei. Cioban Ioan, Bălaș Lazar, Otlăcan Stefan, Antun Todor*, Turcan Samuil*, Abrudan Găvrilă, Șimonca George, Babuc Spas*, Simon Todor*, Torsin Petru, Cioban Lup, Pap Toma*, Cioban Ion, Chiș George, Torsin Lup, Torsin Urs, Ciurdar Iuon*, Morar Vasilie, Mateuț Grigorie*, Gancea Grigorie, Sarca Găvrilă, Avrămuț Michail, Secan Andrei, Ruso Demetrie*, Bușa Todor*, Bucur Simeon, Gancea Ilie, Curtean Lup*, Ardelean Nichita, Gânsca Flore*, Davida George*, Ioan Timotia, Gavril Vetran, Mărian Zamfira, Filip Buzogan*,

lakta ezt a községet, hozzájárulva a közterhekhez, helyesnek találtam felsorolni itt – egy hivatalos összeírás alapján – az akkori összes lakosok vezeték- és keresztnévét⁴. (A névsort a román nyelvű részben közöljük.)

A lakosság számát különböző években a következő számok jelzik.

Népességi adatok: 1770-ben a házak száma 162; gazdaság (háztartás) 265. 1794-ben a házak száma 363, gazdaság (háztartás) 525. 1835-ben a házak száma 408, gazdaság (háztartás) 595; 1881-ben a házak száma 670, gazdaság (háztartás) 909. Lakik bennük 727 férfi családfő, 182 nő, 785 férfi családtag, 1452 nő, 91 más férfi, 87 nő. Összesen 1603 férfi, 1721 nő. A jelenlegi lakosság összlétszáma 3324. Az otthon-tól távollévők száma: 58 férfi, 48 nő. 1891-ben a házak száma 696, gazdaság (háztartás) 847. Lakik bennük: 753 férfi családfő, nő 94. Családtagok: 1023 férfi, 1715 nő, 98 más férfi, 83 nő. Összesen 1874 férfi, 1892 nő. A jelenlegi lakosság összlétszáma 3766. Az otthon-tól távollévők száma: 28 férfi, 6 nő.

A lakosság vallás szerinti megoszlása: 1881-ben görögkeleti román 2232, római katolikus 946, görögkatolikus 3, ágostai evangélikus 21, helvét hitvallású (református) 60, más vallású: 1, zsidó 61. 1891-ben görögkeleti román 2467, római katolikus 1090, görögkatolikus 4, ágostai evangéliokus 48, helvét hitvallású 94, zsidó 63.

A lakosság születés és illetőség szerinti megoszlása: 1891-ben helybeli születésű 1572 férfi, 1457 nő. Községi illetékes-ség szerint 1822 férfi, 1835 nő. Születés szerint azonos vár-megyebeli: 65 férfi, 118 nő, illetékesség szerint 12 férfi 21 nő. A születés szerint más vármegyebeli 223 férfi, 296 nő. Illetékesség szerint 39 férfi. Születés szerint fővárosi 2 nő,

* Cei cù steluță, astăzi numai sunt în comună.

Michail Mișan*, Ignatie Sabeu, Alexiu Lazar*, Vasilie Heduș*, Georgiu Bota, Demetriu Ienț*, Vasiliu Silagi*, Urs Ardelean, Mărian Istian*, Grigoriu Otlăcan, Ioan Roman, Stefan Capotă, Precup Here*, Grigoriu Surd, Vasiliu Stan, Eremia Mocan, Georgiu Șipoș, Michail Pizle*, Vasiliu Gros, Eremia Pantea, Demetriu Uța, Ioan Cheșian*, Constantin Mocan, Nicolau Samfira, Grigoriu Dragoș, Ștefan Mihoc, Lazar Giurgeu*, Gavril Popa, Urs Hornea*, Gavril Cioca, Francisc David**, Michail Durmici, Ioan Frușa*, Georgiu Guleș, Elia Ardelean, Ioan Capotă, Michail Pantea, Elia Gules, Ioan Sipos, Lup Mișan*, Petru Selăgean, Ioan Perzan*, Toma Gules, Vasiliu Cieche*, Ioan Balmoș, Michail Bențe, Grigoriu Vásárhelyi*, Florian Ardelean, Simeon Chepeneag*, Urs Lăzuța, Petru Frasina*, Ioan Sovai** Petru Hedes*, Cornea Silagi*, Iacob Geisca*, Daniile Ardelean, Filip Lațiu*, Ioan Nadrău*, Michail Lup*, Stefan Chiș, Ioan Nagy, Stefan Guleș, Petru Șciop*, Ioan Dobos*, Nicoara Torsin, Teodor Secan, Gavril Ardelean*, Michail Hălmägean*, Petru Sabeu, Vasiliu Cociș*, Ignatiu Precupaș*, Georgiu Alexa*, Ioan Otlăcan, Ioan Abrudan, Ioan Bires*, Gavril Tulcan, Demetriu Gros, Urs Puncea*, Petru Brindea*, Ioan Stragea*, Ioan Balmoș, Ioan Negru*, Georgiu Ardelean, Teodor Buția*, Ioan Negru-Santa*, Vasiliu Faur, Toma Negru*, Gavril Pețian*, Simeon Sciop*, Georgiu Palea*, Gavriil Precupaș*, Ioan Dehelean*, Georgiu Dutca*, Gavril Lup*, Grăciun Flocos*, Urs Rotar, Ioan Sorian*, Georgiu Ardelean, Ioan Voivod*, Ioan Muntean, Michail Chiș, Matei Muntean, Andrei Clepe*, Teodor Clepe*, Stefan Todicaș*, Georgiu Ungarian*, Vasiliu Burde*, Ioan Patcuța*, Petru Morar, Pascu Gornic*, Geor-

illetékesség szerint 2 nő. Születés szerint Horvát-Szlavóniábeli 1 férfi, Születés szerint külföldi 2 férfi, 4 nő. Illetékesség szerint 1 nő. Ismeretlen születési helyű 5 férfi, 4 nő. Illetékesség szerint 1 férfi. Összesen születés szerint: 1874 férfi, 1892 nő. Illetékesség szerint 1974 férfi, 1892 nő.

A gyulai járás az 1891-es évi népességszöveírás alapján: Kétyegyháza községen 696 ház van. A jelenlegi polgári lakosság 3766: 2451 román, 1186 magyar, 59 német, 30 szlovák, 2 rutén, 1 szerb, egyéb állampolgár 32. Idegen ajkú 5. 2467 görögkeleti román, 1090 római katolikus, 4 görögkatolikus, 48 ágostai vallású, 94 helvét vallású, 63 zsidó. 1153 írni-olvasni tudó. Doboz községen: 814 ház van; a jelenlegi polgári népesség: 12 román, 4369 magyar, 20 német, 495 szlovák. Egyéb állampolgár 1. Idegen ajkú 14. Görögkeleti román 27, római katolikus 538, görögkatolikus 13, ágostai vallású 369, helvét vallású 3922, zsidó 28, egyéb 14. Írni-olvasni tudó 2725. Gyulavári községen 458 ház van. A jelenlegi polgári népesség 2994. Román 71, magyar 2859, német 14, szlovák 42, idegen ajkú 8. Görögkeleti román 119, római katolikus 426, görögkatolikus 6, ágostai vallású 68, helvét vallású 2365, unitárius 1, zsidó 9. Írni-olvasni tudó 1603. Összesen a három községen 1698 ház van. A jelenlegi polgári lakosság 11 671. 2534 román, 8414 magyar, 93 német, 567 szlovák, 2 rutén, 1 szerb; 33 egyéb állampolgár. Idegen ajkú 27. Görögkeleti román 2613, római katolikus 2054, görögkatolikus 23, ágostai vallású 485, helvét vallású 631, unitárius 1, zsidó 100, egyéb 14.

Régen a lakások sűrű, kemény sárból készültek, és azokat köröval fedték. A falakat bemeszelték, de egyes helyeken csak az ablakok körül. A szobák kis ablakait szegekkel erősítették a falhoz és télen szalmával, pelyvával tömték be a hideg ellen. A helyiségek nagyon egyszerűen voltak bebú-

* Cei cu steluță, astăzi numai sunt în comună.

** Unicul maghiar.

** A két csillaggal jelölt az egyetlen magyar.

giu Chis, Teodor Otlăcan, Petru Sus*, Ioan Ungrian*, Ioan Cuibus*, Iosif Roman, Gavril Bria*, Teodor Hodorogean*, Nicolau Torsin, Achim Gancea, Lazar Boc*, Ioan Istin, lun. Ioan Istin*, Georgiu Ciurdar, Florian Torsin, Ioan Iancu*, Constantin Grama*, Gavril Sat*, Georgiu Gros, Eremia Chiș, Achim Chiș, Elia Oltean*, Georgiu Culciar*, Elia Surd*, Pasc Ardelean, Toma Bucur, Eremia Vasdis*, Petru Cheșan*, Ioan Doboș*, Pascu Popa, Martin Chiș, Mărian Chiș, Varadin Dehelan*, Ioan Orbuț*, Teodor Lazar*, Ioan Voivod*, Petru Holbici*, Nichita Bolcoș*, Toma Laboș*, Vasiliu Creț*, Michail Gregoraș*, Ioan Filip*, Georgiu Cioban, Andrei Pop, Georgiu Coza*, Ioan Cioci*, Alexandru Hălmăsan*, Lup Achim*, Grigoriu Gancea, Teodor Chiș, Michail Chiș, Ioan Bențe, Georgiu Ardelean, Filemon Negru*, Ștefan Bisiti*, Alexiu Negru*, Demetriu Chirica*, Georgiu Precupaș, *Michail Hetean*, Petru Roi*, Gavril Lazar*, Eremia Pețan*, Georgiu Tibulo*, Teodor Lupa*, Elia Moț, Ignatiu Ciont*, Gavril Boc*, Cristofor Tosin, Gavril Istin, Alexiu Ardelean, Nicolau Bolcoș*, Petru Nagy, Ioan Faur, Teodor Grama*, Simeon Vărșandan*, Ioan Ardelean, Nicolau Vărșandan*, Simeon Chiș, Filip Lasc*, (Iulian) Gancea*, Gile, Urs Torsin, Constantin Sipoș, Gregoriu Surd*, Ioan Cioltean, Luca Silagi*, Precup Buzigan, Vasiliu Morar, Stefan Mihoca, Florian Popovici, Mărian Popa, Ioan Decan. ***

*

Numărul locuitorilor în diferiți, ani, îl arată următoarele cifre:

*** Acesta a fost nobil. Dintre Români nobili astăzi să află în viață descendenții: Teodor Bătrân, Georgiu și Michail Decan. Dela cine și când au căpătat antecesorii lor diploma nobilitară – nu să știe.

Egy gazda szobája

5. »Clabăț« – nem tudtuk azonosítani. (Cs. L-né)

7. A három csillaggal jelölt nemes volt. A román nemesek közül ma elő leszármazottak: Teodor Battrin, Georgiu és Michail Decan. Kitől és mikor kapták az elődök a nemesi oklevelet – nem tudni.

Referințele personali: Anul 1770 Numărul caselor 162; Economia (ținerea) cășii 265, Anul 1794 Numărul caselor 363; Economia (ținerea cășii) 525. Anul 1835 Numărul caselor 408; Economia (ținerea) cășii 595. Anul 1881 Numărul caselor 670; Economia (ținerea) cășii 909. Locuiesc întrânsa: Cap de familie bărbat 727, femeie 182. Membru de familie bărbat 785; femeie 1452. Altii: bărbat 91, femeie 87. De toți: bărbat 1603, femeie 1721. Numărul total al populației presinte 3324. Numărul celor absenți dela economia cășii: bărbat 58, femeie 48. Anul 1891 Numărul caselor 696. Economia (ținerea) cășii 847. Locuiesc întrânsa: Cap de familie: bărbat 753, femeie 94 Membru de familie: bărbat 1023, femeie 1715. Altii: bărbat 98, femeie 83. De toți: bărbat 1874, femeie 1892. Numărul total al populației presinte: 3766. Numărul celor absenți dela economia cășii: bărbat 28, femeie 6.

Locuitorii după religiune: Anul 1881 Rom. greco-orientali: 2232. Rom. catholici 946. Greco-catholici 3. August. evang. 21. Helvet evang. 60. De alte confesiuni 1. Evrei 61. Anul 1891 Rom. grec. or. 2467. Rom. catholici 1090. Greco-cath. 4. August. evang. 48. Helvet evang. 94. Evrei 63.

Populaținea după locul nașcerii și apartenenție în 1891: Din loc după naștere: bărbat 1572, femeie 1457; După apartenență: bărbat 1822, femeie 1835. Din același comitat după naștere: bărbat 65, femeie 118; După apartenență: bărbat 12, femeie 21. Din alt comitat după naștere: 223, femeie 296; După apartenență: bărbat 39. Din capitală după naștere: femeie 2; După apartenență: femeie 2. Din Croația-Slavonia după naștere: bărbat 1. Din Austria după naștere: bărbat 6, femeie 11; După apartenență: femeie 1. Din străinătate după naștere: bărbat 2, femeie 4; După apartenență: femeie 1. Din locuri necunoscute, după naștere: bărbat 5, femeie 4. După apartenență: barbat 1. De toți: după naștere:

torozva. Az egyik, az utcára néző és a másik, az udvarra néző ablak közti sarokban egy kis asztalka állt, körülötte egy hosszú sarokpad, a végén egy virágos láda, továbbá egy magas ágy, amelynek a derékalját a mennyezetig megrakták párnákkal. A falon egy hosszú háromszög alakú fogas volt, megrakva tányérokkal: fatányérok, poharak, mélytányérok, a fogas tetejére almákat és török tököket raktak. Szűz Mária ikonja minden házban megtalálható volt, alatta egy kis tükrrel. A bejáratnál egy padkával körülvett, földből épített kemence állt. A gerendára bőségesen tettek bazsalikomot és szalmavirágot, hogy jó illatot árasszon, itt kapott helyet több más hasznos házi szerszám is.

A hátsó helyiségen állt egy asztal, egy szövőszék (?) a vászonszövéshez, az asztal mellett egy sarokpad, annak a sarkában a letakart kenyér. A két helyiség között van a konyha a vesszőkémény alatt, és egy tűzhely, amin főznek; a kamrában a hombár áll, benne az egy évre való búzával. Az udvarban az istálló és az ól. Ezek egészítették ki a gazdaságot és a ház környékét.

Ma másképpen áll a dolog! A házakat földből verik, alappal, néha kőalappal. Zsindellyel és cseréppel kezdik befedni. A kéményeket téglából csinálják, a helyiségekben pedig megfelelőbb bútorokat használnak, de ugyanúgy a régi hagyományoknak megfelelően.

A viselet a következő volt: A férfi öltözékét erős lenvászonból készítették. A nők termelték, fonták és varrták meg! A férfi inge gombos volt, nemkülönben az ujja is. Bocskort, vászonnadrágot, sumánt, bekecset viseltek, télen bundát. A hajukat hosszúra hagyták, egyesek be is fonták. Fejükön kalapot és »clăbăt«-ot⁵ hordtak.

A nők mellényt és sötét ruhákat viseltek, a fiatalok világosabbat, a lányok gyolccsal és arany flitterekkel díszített ingujjakat viseltek, a ruhákat alul aranyszállal díszítették; az

bărbat 1874, femeie 1892. După apartenență bărbat 1874, femeie 1892.

Cercul Giulii pe baza conscrierii poporațiunii făcute în anul 1891. In comuna Chitichaz: Case 696. Poporațiunea civilă presentă 3766, Români 2451. Măghiari 1186. Germâni 59. Slavi 30. Ruteni gr. or. 2467. Rom. cath. 1090. Grec. cath. 4. De religiune augustină 48. De religiune helvet 94 Evrei 63. După cunoștința cetirii și scrierii 1153. În comuna Doboz: Case 814. Poporațiunea civilă presentă 4911. Români 12. Măghiari 4369. Germâni 20. Slavi 495. Alți cetăteni 1. De limbă străină 14. Rom. gr. or. 27. Rom. cath. 538. Grec. cath. 13. De religiune augustină 369. De religiune helvetica 3922. Evrei 28. Alții 14. De după cunoștința cetirii și scrierii 2725. În comuna Gy.-Vári: Case 458. Poporațiunea civilă presentă 2994. Români 71. Măghiari 2859. Germâni 14. Slavi 42. De limbă străină 8. Rom. gr. or. 119. Rom. cath. 426. Grec. cath. 6. De religiune augustină 68. De religiune helvetica 2365. Unit. 1. Evrei 9. De după cunoștința cetirii și scrierii 1603. – La olaltă în 3 comune: Case 1698. Poporațiunea civilă presentă 11671. Români 2534. Maghiari 8414. Germâni 93. Slavi 567. Ruteni 2. Sârbi 1. Alți cetăteni 33. De limbă străină 27. Rom. gr. or. 2613. Rom. cath. 2054. Grec. cath. 23. De religiune augustină 485. De religiune helvetica 6381. Uniți 1. Evrei 100. Alții 14.

În trecut locuințele a fost gătite din tină învîrtoșată și erau acoperite cu tulei. Păreții erau văruși; ear în unele locuri numai în giurul fereștilor. Ferestuțele dela chilii (odăi) le prindeau cu cuie și în timp de earnă le astupau cu paie și pleavă în contra frigului. Chiliile (odăile) erau mobilate foarte simplu. În colțul dintre cele două ferești, una spre stradă și alta spre ocol, ocupa loc o măsuță încunjurată de o laviță lungă triangulară; la capătul ei o ladă înpenată; mai

idősebbek lábbelje kordovánból készült, amely a fiatalab-baknál piros volt. A lányok hajfonatot viseltek a hátukra engedve. Ma mind a férfiak, mind a nők viselete kissé eltér a régitől, és nagyon hasonlít a magyarokéra, a németekére, de a román típus ennek ellenére konzerválódott és most is tükrözödik a nyelvben, vallásban és szokásokban.

A beszédben a kiejtés a következő: »Deie Dumnyezo binye! Hogyina să vă fie dă binye și de sănătatye. Da ce mai faceți! Iaca ne-am pus la prînz, placă țînye cu noi. Numa în ceas bun, că vă mulțămesc și noi vom face. Întrebă-mă, că pentru ce-am venit! D-apoi să alduiască Dymnyezo pe Domnu, iacă am pătit o tăparanyie cu muierea asta; bat-o vina ei că mult năcaz îmi mai face. Tot i-am fîrtyit să se lese de suca ei, – și nici că cum mă ascultă!«

1772. január 27-én Kétegyháza községben is vezetették az úgynevezett urbáriumot.

De még ennek előtte fontos szerepet játszott a lakosság és a földes uraság közötti kapcsolat.

Azaz a telepesek egyéves szerződést kötöttek a földesúrral, évente 550 forintot fizettek, minden terménynek a kilencedét, valamint kötelesek voltak 50–50 boglya szénát kaszálni. A szerződést minden évben megújították. Idővel az árenda 10 forinttal, egy tehennel és egy kövér disznóval növekedett.

1769-ben az itteni lakosság így panaszkozott: »Urbárium vagy jobbágyi kötelezettség ez ideig nálunk nem volt vezetve, hanem megegyezéses szerződéssel tartottak minket. Taxát fizetők és szabadok vagyunk. minden terményből, amit a földünk megterem, kötelesek vagyunk az uraságnak a kilencedét odaadni; e mellett adunk még az uraságnak évente 2 akó vajat, amelyik gazdának van, egy-egy libát; kacsát, tyúkot kötelesek vagyunk adni minden háztól egy-egy párat és pénzt. minden nős férfi, aki egy koszton van

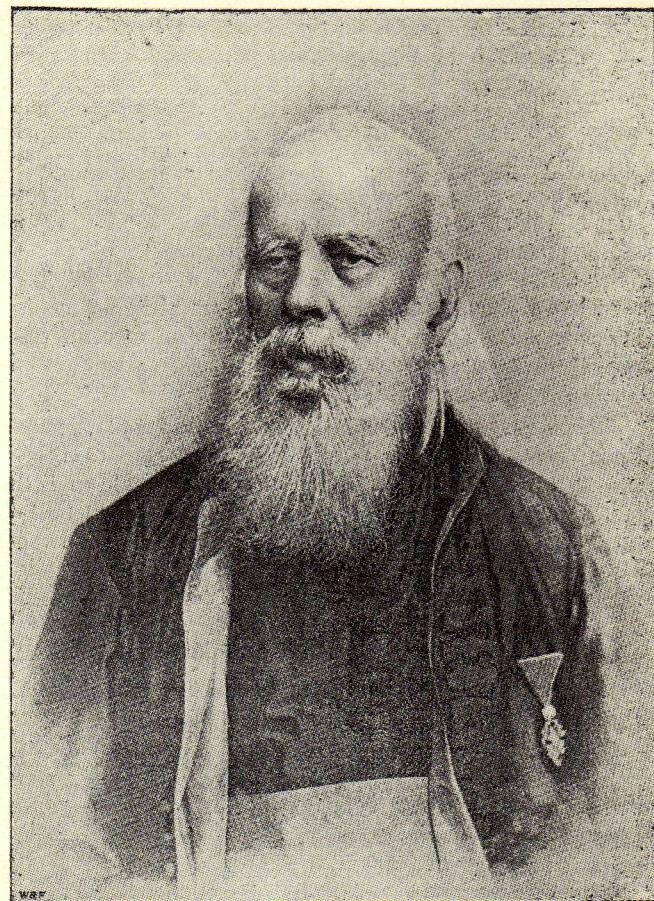
departe un pat înalt cu sungalău încărcat de perini până sus la pod. Pe părte se află un cuier lung în formă triangulară, încărcat cu farfurii: tăiere, pocale și blide; de asupra cuiului se așezau, mere și ludai turcești. Icoana Maiciei Preceste (prea-curate) se află în toată casa și sub ea o oglinduță. La intrare se află un cuptor de pămînt încunjurat de vatră. Pe grindă se punea busuioc și siminic în abundanță, ca să resfire miros plăcut; aici mai ocupa loc și alte unelte de casă – trebuințoase.

În chilia din apoi se află o masă, reștitor pentru țesutul pânzii, lungă masă o laviță triangulară, și în colțul ei pânea acoperită. Între ambele chilii, se află culina sub hornul de treștie și o vatră, pe care se ferbe; în cămară hâmbarul, ce conține grâu de consumat preste an. În ocol, staulul și cotețul. Aceste erau, cari întregeau economia și jurul căsii.

Astăzi, altcum stă treaba! Casele se bat din pămînt cu fundament a uneori de peatră; încep a se acoperi cu șindila și cirip; hornurile se fac din cărămidă; ear în chilii se aplică mobile mai corespunzetoare; însă tot după formele și datele din trecut.

Portul era următoriul: rufăria bărbatului a fost gătită din pânză tare de cânepă; o produceau, țeseau și coseau femeile! Châmeașa bărbatului era cu chiotoare, nu altcum și mâncele. Purtau opinci, cioreci de pânză, suman, cojoc și în timp de earnă bunzi. Pérul îl lăsau lung; unii îl și împleteau. În cap purtau pălărie lată și clăbat.

Femeile purtau peptare și rochii întunecate; cele tinere mai deschise. Fetele purtau mâneci împodobite cu joljuri și solzi de aur; rochiile le decorau cu fire de aur pe din jos; încălcămintele la cele mai bétrâne erau de cordovan, ear la cele mai tinere roșii. Fetele pérul și-l împleteau în chice, cari le lăsau pe spate. Astăzi atât la bărbați, cât și la femei, sunt unele abateri dela porturile din trecut, și samănă mult cu

Petru Chirilescu

cele ungurești și nemțești; dar' cu toate acestea, tipul românesc este conservat și se reoglină și acumă: în limbă, religiune și obiceiuri.

Pronunțiamēntul în vorbire este următorul: «Deie Dumnyezo binye! Hogyina sě vě fie de binye și de sănětaty. Da, ce mai facetř? Eacă ni-am pus la prânz, placă ţînye cu noi. Numa în cias bun, că vě multămesc, și noi vom face. Întreabă-mě, că pentru ce-am venit? D'apoi, sě alduească Dumnyezo pe Domnu, eacă am pătit o tăpăranyie cu muierea asta; bato vina ei că mult něcaz îmi mai face. Tot 'i-am firtyit sě se lese de suca ei, – și nici că cum nu mě ascultă!»

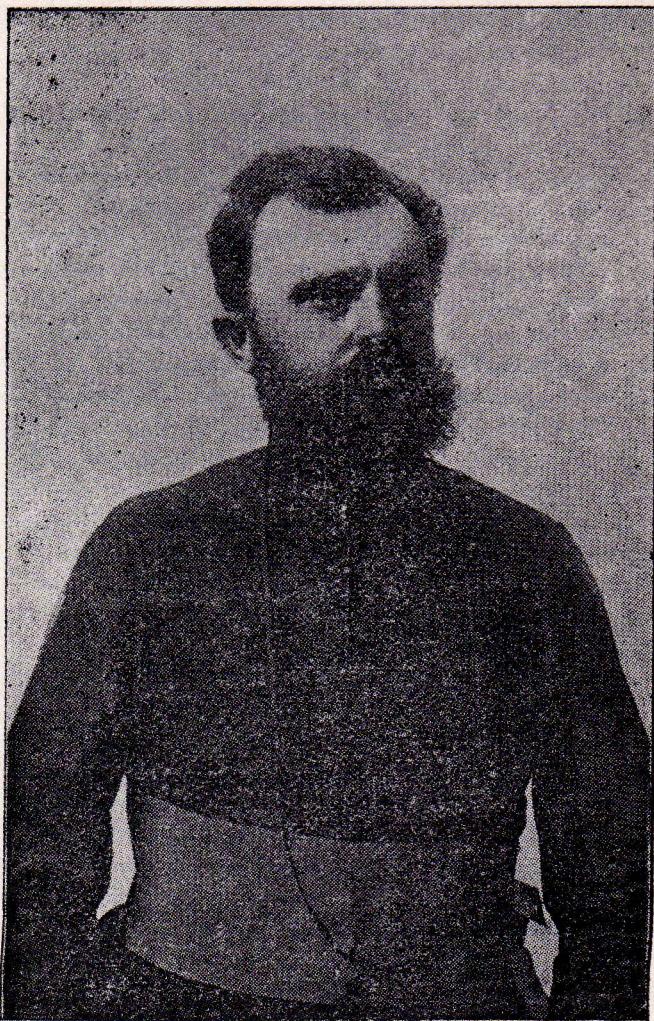
*

La anul 1772 Ianuarie 27 s'au introdus și pentru comuna Chitichaz așa numitul urbar.

Însă nainte de acesta a jucat mare rolă relațiunea ce a avut-o poporațiunea cu domnia de pămînt.

Anume, coloniștii au legat contract cu domnia de pămînt pe un an, solvind anualmînt 550 fl., pentru toate usufructele a noua parte și a fost îndătorăți a così câte 50 de căpițe de fén. Contractul sau înoit în tot anul. Cu timpul arênda s'a sporit cu 10 fl., cu o vacă și un porc gras.

La anul 1769 astfel a fasionat locuitorii de aici: «Urbarie, sau obligămēnt iobăjesc la noi n'au fost introdus până an, fără am fost ţinuți pre lîngă contract de după învoeală reciproacă. Sûntem taxiști și liberi. Din toate rodurile, care ne produc pămînturile, sûntem îndătorăți a da noua parte domniei; pre lîngă aceasta mai dăm domniei anualmînt 2 acoave de unt, gâșce, rețe, care stăpân are de aceste câte una; găini sûntem îndătorăți a da dela toată casa câte o părechiă și o taxă. Fiecare fecior îsurat, care șede cu părinții pe un cost este îndătorat a solvi 1 fl. Singur stăpânul 2 fl.; ear' feciorul necăsătorit care șede într'o casă cu părinții 30

Iosif-Ioan Ardelean

cr. Fiecare locuitor este îndătorat a così una septemână, fénul cosit al strînge și aduna în căpiță.

A fost grea pozițunea aceasta; dar' mai grea și nesupotabilă a fost pentru poporațiune sarcina ce a urmat după urbarie. Era trăctată mai rău de cât viața; era silită a lucra de demineață până seara în brazda domnului. Cătră aceste s'a mai adaus și maniera brutală a haiducilor. Generațiunea de față nici ideie n'are despre servitile de atunci. După împrejurări era iobaj, care în decursul anului făcea câte 30-40 de zile servitii numai cu vitele, purtând în timp de earnă și pe căli neumblabile lemne dela păduri; pre lîngă aceste bucate, fén și alte proviante din diferite locuri îndepărtate. Feciorul spăiei avea poftă de petrecere; poruncea numai haiducului seu să aducă pre vre un iobaj cu căruță în mez de noapte la sine, și cu acela dîmpreună mergea prin orașele învecinate, unde iobajul cu caii prinși la căruță trebuia să stee nebăut și nemâncat câte 24 ore după domnișor înaintea cărcimei.

Dar' nu este și fără coboriș, zice proverbul român. Si aceasta zicală se justifică la anul 1848, când poporul să elibera de sarcinile urbariale.

A fost mare bucuria poporului pentru libertatea, în care întrăsă, și plăcea că hăiducul nu să mai strigă în mez de noapte la fereastră: «Scoală mă și mergi cu domnișorul la G.....» Dar' preste puțin să schimbat bucuria și în necas. Anume, regulararea hotarului, după convingerea comunii politice, nu să ar fi făcut corect și cerea să se reguleze din nou. Deci locuitorii, au protestat până la tron, de unde treceând afacerea prin procese, locuitorii au perdit un teritor de pasiune foarte însemnat, pre care de altminterea domnia de pămînt, pe cale pacinică, l'a oferit locuitorilor de voie bună.

szüleivel, egy forintot köteles fizetni. Egyedül a gazda két forintot; a nőtlen legény, aki együtt lakik szüleivel, harminc krajcárt. minden lakos köteles egy héting kaszálni, a lekaszált szénát összegyűjteni és boglyába tenni«.

Nehéz volt ez a helyzet, de sokkal nehezebb és elviselhetlenebb volt a lakosság számára az a kötelezettség, ami az urbárium után következett. Rosszabbul bántak vele mint a marhával, kénytelen volt reggelről estig az uraság földjén dolgozni. Ehhez járult még a hajdúk brutális viselkedése. A jelenlegi generációt fogalma sincs az akkori szolgáltatásokról. A körülményei alapján volt olyan jobbágy, aki az év során 30-40 napot szolgált csak az igavonó állatokkal, télen járhatatlan utakon hordva a fát az erdőről, de még gabonát, szénát és más élelmet is különböző távoli helyekről. Ha a nagybirtokos fiának szórakozni volt kedve, csak parancsolnia kellett a hajdúnak, hogy hozzon az éjszaka közepén egy jobbágyot kocsival és azzal ment el a szomszédos városokba, ahol a jobbágynak befogott lovakkal, étlen szomjan 24 órát is kellett várakoznia a kocsma előtt az úrfira.

De nincs emelkedő lejtő nélkül mondja a román közmondás. És ez a mondás igazolást nyert 1848-ban, amikor a nép felszabadult az úrbéri terhek alól.

Nagy volt a nép öröme a szabadság miatt, amibe csöppent, tetszett neki, hogy a hajdú már nem kiabált éjszakának évadján az ablaka alatt: »Hé, kelj fel és vidd az úrfit G.....ra.« De rövidesen ürömimé változott az öröm. Nevezetesen a határ szabályozása miatt, amit a községi előjáróság meggyőződése alapján nem csináltak volna meg jól és kérték az újbóli szabályozást. Így hát a lakosok még a királynál is tiltakoztak, de a kérelemre több per után érkezett végzésben a lakosok legelőjükön egy jelentős területet elvesztettek, amelyet egyébként az uraság korábban békés úton magától felajánlott.

III. / EVENIMENTE DE INTERES

La anul 1718 maghiarii din Chitichaz prin ordinul primului comite suprem al comitatului I. Iacob Löwenburg să colo-nisează în comuna Vareu (Gy.-Vári); ea r români de acolo tot în același an să mută cu toții în Chitichaz.

La anul 1770 Pachomie Knesevici Episcopul Aradului a făcut vizităriune canonica. Comunitatea bisericească a avut atunci 162 de numere de case.

La anul 1785 s-au îngrădit cu șanț mormintele de cătra pusta Căcuci.

La anul 1791 Martie 21 locitorii fiind foarte lipsiți, cer împrumut de grâu 180 de ferdele poș, dela marele proprietar Grigorie Lucaciu.

La anul 1793 răposează proprietariul comunii Sigismund Andrásy de Sikló.

La anul 1794 a fost o secetă și foamete mare; în nimic nu a fost recolată. De unde a urmat o scumpete ne mai pomenită. Un cubul de cucuruz a fost cu 8 fl. În lipsa nutrețului, taurii (bicii) satului abea cu mare greutate să au putut ierna. Pentru cei lipsiți, bucatele să au procurat dela Segedin și Fegyvernek. Pre lângă aceasta locitorii au mai căpătat ajutor mult dela erar; în grâu, cucuruz, orz, ovăz și mălai.

La anul 1796 său topit un clopot.

La anul 1798 în lipsa de bucate, locitorii erau și cer ajutor dela domnia de aici.

La anul 1798 au venit lăcuste.

La anul 1799 să a zidit casa notarială nouă.

La anul 1800 său împărțit între locitori intravilane nouă și său regulat câșile.

La anul 1802 său topit clopotul al treilea, pe țintirimul Bisericii, de cără un țigan numit: «Lupu».

III. / KÖZÉRDEKŰ ESEMÉNYEK

1718-ban, a kétegyházi magyarok Lőwenburg János Jakab vármegyei főispán határozata alapján Gyulavári községbe települtek, az ottani románok pedig még abban az évben mindnyájan Kétegházára költöztek át.

1770-ben Pachomie Knesevici aradi püspök kánoni láto-gatást tett. Az egyházi közösség akkor 162 házat számlált.

1785-ben sánccal vették körül a Kakucs pusztă felőli te-metőt.

1791. március 21-én a lakosok nagyon meg lévén szorulva 180 pozsonyi mérő búzát⁸ kérnek kölcsön Lukács György nagy földbirtokostól.

1793-ban meghalt a község földesura, siklói Andrásy Zsigmond.

1794-ben nagy szárazság és éhínség volt, semmi sem termett, emiatt példátlan drágaság következett be. Egy köböl kukorica 8 Ft-ba került. Takarmány hiányában a községi bikákat csak nagy nehezen tudták kiteleltetni. A rászorulóknak Szegedről és Fegyvernekről szereztek be a gabonaféléket. Emellett a lakosság nagy segítséget kapott még felettesítől búzában, kukoricában, árpában, zabban és kását.

1796-ban egy harangot öntettek.

1798-ban sáska járási volt.

1799-ben felépült az új jegyzői hivatal.

1800-ban beltelkeket osztottak a lakosok között és szabályozták a házak építésének rendjét.

1802-ben a templom temetőkertjében egy »Lupu« nevezetű cigány megöntötte a harmadik harangot.

8. Valószínű a pozsonyi mérőre gondol a szerző, amikor a »ferdele pos-t« használja, mivel ez is a gabona mérésére használt eszköz, ami húsz literrel volt egyenlő.

La anul 1804 au venit maghiarii.

La anul 1805 să înființează școala rom. catholică.

La anul 1809 scumpete mare.

La anul 1811 comuna bisericescă esărândează o casă pentru școala română greco-orientală.

La anul 1811 s'au zidit casa communală nouă.

La anul 1812 se regulează comuna în mod definitiv.

La anul 1812 Aprilie 20. baronul Antoniu Bánhidi leagă contract cu compozerii de aici pentru pusta dela Lökösház cu un teritor de 288 de iugere, pre lângă suma de arêndă anuală 2304 fl. și 288 vici de bucate. 1100 iuger solvit á 8 fl. și 1 vică de bucate.

La anul 1814 eară scumpete mare în urma recoaltei de tot slabe. În miseria cea mare comuna politică a cerut ajutor dela stat.

La anul 1815 în urmarea ordinului comitatens, s'au făcut prin comune gaturi și canale mai vîrtoș pentru cauza sanitării și comunicațiunea mai ușoară. Lucrul acesta s'au împărțit între locuitorii comunii. Cel ce nu s'au supus ordinului, a fost pedepsit cu 12 bâte înaintea Bisericii.

La anul 1816 (luna Ianuarie) a fost o furtună înfricoșată, care pentru locuitorii câmpiei de aicia, va rîmânea o vecinătate pomenire în fii fiilor. Uraganul a străbătut prin toate paturile: prin edificii, olate, curți și locuințe; pe sus și pe jos, de opotrivă în vastul ocean al câmpiei. Atunci s'au adeverit zisa moțului, că «nu acață nicăiri.» Nu; pentru că case, căli, nutrețe și alte cele, erau baricădate și îngropate de zăpadă. Vulturi, iepuri, corbi și alte vezunii a înghețat afară în câmp. Mulți păstori și călători, rătăcind pe căli au înghețat cu cai și cu vite cu tot. Urmele desastroase pentru comuna noastră s'au arătat în toate soiurile de semănături pe un teritor aproape de 400 iugere de pămînt. Pe lângă aceste s'au mai surupat 75 de case; Paguba inmensă ce a avut comuna

1804-ben jöttek a magyarok.

1805-ben alapították a római katolikus iskolát.

1809-ben nagy drágáság volt.

1811-ben az egyházközség egy házat bérrel a görögkeleti román iskola részére.

1811-ben felépítették az új községházát.

1812-ben véglegesen szabályozzák a községet.

1812. április 20-án Bánhidi Antal báró szerződést köt az itteni bérőkkel a lökösházi pusztára, egy 288 holdas területre, 2304 Ft éves bérleti díjért és 288 véka gabonáért. Egy 1100 □ öles hold után 8 forintot és egy véka gabonát kellett fizetni.

1814-ben ismét nagy drágáság az egészen gyenge termés miatt. A nagy inség miatt a község segítséget kért az államtól.

1815-ben a vármegyei rendelet következményeképpen a községen gátakat és kanálisokat csináltak, főként egészségügyi okokból és a jobb közlekedés miatt. Ezt a munkát felosztották a község lakosai között. Az, aki nem vetette alá magát a parancsnak, a templom előtt 12 botütést kapott.

1816 januárjában félelmetes vihar volt, amelyet az itteni alföld lakosai fiainak fiai is megemlegették. Az orkán keresztülment minden, minden épületen, minden belsősségen; udvarokon és lakásokon; fenn is, lenn is, egyaránt a rónáság nagy óceánján. Akkor bizonyosodott be a mót mondás, miszerint »schol nem akad meg«. Nem, mert házakat, utakat, takarmányt és minden egyebet elbarrikádózott a hó és betakart. Sasok, nyulak, hollók és más vadak megfagyottak a határban. Sok pásztor és utas eltévedve az utakon, megfagyott lovaival, állataival együtt. A katasztrófa nyoma mindenfajta vetésben megmutatkozott, közel 400 holdon. Emellett még 75 ház is összedőlt. A község

A görögkeleti román egyháztanács tagjai

s'au urcat – cu excepția vitelor căzute – la 30,000 fl. Sumă însămnată pe vremea aceea.

La anul 1820 s'au edificat o școală rom. gr. or. cu reparații une pe locuitorii de 1440 fl. 57 cr.

La anul 1831 Martie 3, domnia de pămînt din loc să adresează cătră comuna politică de aici cu întrebarea, că cât ar fi aplecată comuna a oferi pentru sistemisarea unui post de medic permanent.

La anul 1831 Septembrie 1 a erupt holera. A ținut 46 de zile și a răposat de toți 62 dintre cari 14 a fost catholici, 48 rom. gr. orientali. Vasiliu Popovici preotul de pe atunci, încă a căzut victimă holeriei, răposând la 10 Septembrie. Chirurgul dominial a fost Ioan Iosif Schmidt.

La anul 1832 Septembrie 24 s'au pus temelia cășii comunale de astăzi. La edificarea acestei zidiri, cont. A. Almásy a contribuit cu 10,000 de cărămizi și o sumă de bani mai însămnată.

La anul 1836 carași s'au zidit școală poporala nouă.

La anul 1836 a erupt holera de nou. Dela 29 Iunie până la 21 August au răposat de toți 137. Morții s'au îngropat pe colina (holumbul) de cătră drumul Ciebii, numit «holerași.»

La nul 1840 Septembrie 15/27 s'au renoit turnul Bisericii după forma de astăzi. Acoperemântul și ștucatorul Bisericii încă s'au făcut atunci. Spesele împreunate cu lucrarea aceasta a fost: 3643 fl. 27 cr.

La anul 1840 s'au zidit școala veche.

La anul 1844 Aprilie 25 a ars în aşa numită tizedea I (de-cada) a comunii 40 de căși, staule și alte edificii laterale. Focul a erupt la 1½ ore după ameazăzi, la casa lui Komár István de sub Nrul 95. Paguba s'au urcat la 30,615 fl. Domnia din loc a ajutorat foarte mult pre nenorociți; nu altcum a încurs ajutoare însămnate și dela comunele încinate: B.-Ciaba, Mező-Berény, Gyoma, Sarkad, Vári, Giula,

óriási kára – az elhullott állatok kivételevel – 30 000 Ft-ra emelkedett. Abban az időben jelentős összeg.

1820-ban egy görögkeleti román iskola épült, kiróva a lakosokra 1440 forint 57 krajcár terhet.

1831. március 3-án a helybeli földbirtkos felhívást intéz a községhez, hogy az mennyit lenne hajlandó felajánlani egy állandó orvosi állás rendszeresítésére.

1831. szeptember 1-én kitört a kolerajárvány. Negyvenhat napig tartott és összesen 62-en haltak meg, akik közül 14-en katolikusok, 48-an görögkeleti románok voltak. Az akkor lelkész, Vasiliu Popovici szintén a kolera áldozata lett, szeptember 10-én hunyt el. Az uradalmi sebész Schmidt János József volt.

1832. szeptember 24-én lerakták az alapjait a mai közsegházának. Ennek a háznak a felépítéséhez gróf Almásy Antal 10 000 téglával és egy jelentősebb pénzösszeggel járult hozzá.

1836-ban ismét építettek egy új népiskolát.

1836-ban ismét kitört a kolerajárvány. Június 29-től augusztus 21-ig összesen 137-en hunytak el. A holtakat a csabai út felőli úgynevezett »kolerás« halmon temették el.

1840. szeptember 15-27. Felújították a templomtornyot a mai formájára. A templom tetőszerkezetét és a stukatort is akkor csinálták meg. E munkák összes költségei 3643 forint 27 krajcárt tettek ki.

1840-ben felépült a régi iskola.

1844. április 25-én a község úgynevezett I. tizedében leégett 40 ház és más melléképület. A tűz délután fél 2-kor tört ki Komár István 95. szám alatti házában. A kár 30 615 forint. A helyi uraság sokat segített a szerencsétleneken, nemkülönben jelentős segítség folyt be a szomszédos községekből is: B.-csaba, Mező-Berény, Gyoma, Sarkad, Vári, Gyula, Békés, Kígyós és más községekből. A lakosok közül

Bichiș, Kigyós și altele. Dintre locuitori mai mare daună a suferit Olar Mitru cel tiner dela nrii căs. 28, 31 și Olar Ioan cel tiner dela nrul căsii 42.

La anul 1848 Mai 27 în urma proclamării libertății, o mare parte dintre locuitori, seduși și îndemnați de însași anstia communală, a ocupat cu vitele sale o mare parte din teritorul domniei, la ce locuitorii s-au mai molcomit numai după ce a venit asupra lor o trupă mai însemnată de ostași.

La anul 1849 comuna noastră mică a fost cercetată de greutățile și necazurile revoluției. Au trecut prin comună ca la vre-o 6000 soldați Ruși.

La anul 1853 și 1854 s-au zidit gardul din giurul Bisericii. Cătră construirea acelui s-au cerut 81.000 de cărămizi și $78\frac{1}{2}$ cubule de var. Spesele împreunate cu această întreprindere a fost de tot 2320 fl. și 36 cr. v. a. La construirea lui ziuași a lucrat cu cărăușa 597 de zile; eară cu mâna 900 de zile.

La anul 1855 a mai erupt o holeră. S'a început la 14 August și a ținut până la 3 Octombrie. De confesiunea noastră a răposat de toți 93.

La anul 1858 s-au făcut comassarea pămîntului în hotarul comunii.

La anul 1858 în luna Martie a ars castelul dominial dîmpreună cu Biserica rom. cath. și edificiile apărținătoare. Incendiul a fost inscenat de cu seara prin cutare mâna sacrilegă. Paguba s-au urcat la 100.000 fl. v. a.

La anul 1858 s'a deschis pentru prima dată calea ferată de stat.

La anul 1860 s'a început a să ținea în toată Lunia piață.

La anul 1861 s'a pus orologiu în turnul Bisericii. A costat 650 fl. v. a.

La anul 1862 s'a acoperit Biserica. Spesele împreunate cu aceasta a fost 490 fl. v. a.

nagyobb kárt szennedett ifjabb Olar Mitru, házszám: 28, 31 és ifjabb Olar Ioan, házszám: 42.

1848. május 27-én a szabadság kikiáltása után a lakosok nagy része, rászedve és felbuzdítva a községi elöljáróságtól, jószágaival egy jelentős területet foglalt el az uradalomból. A lakosság csak azután csitult le, hogy egy jelentősebb katonai csapatot vezényeltek ellenük.

1849-ben a mi kis községünk zaklatott volt a forradalom gondjai és nehézségei miatt. Átment a községen mintegy 6000 orosz katona.

1853 és 1854-ben megépült a templom körül kerítés. Ennek felépítéséhez 81 000 téglă és $78\frac{1}{4}$ köböl mész kellett. Ennek a vállalkozásnak összes költségei 2320 forintot és 36 krajcártnak tettek ki. Az építkezsnél a napszamosok 597 napot dolgoztak fuvarral, kézi erővel pedig 900 napot.

1855-ben még egy kolerajárvány tört ki. Augusztus 14-én kezdődött és október 3-ig tartott. A mi hitfelekezetünk ből összesen 93-an hunytak el.

1858-ban tagositották a község határában lévő földket.

1858 márciusában leégett az uradalmi kastély a római katalikus templommal és a hozzáartozó épületekkel együtt. A tűzvészt estefelé egy bizonyos gyalázatos kéz idézte elő. A kár 100 000 forintra emelkedett.

1858-ban indult meg az állami vasút.

1860-ban kezdték minden hétfőn piacot tartani.

1861-ben toronyórát helyeztek a templomtoronyra, 650 forintba került. V. a.⁹

1862-ben befedték a templomot. Az összes költség 490 forint. (V. a.)

1863-ban példátlan szárazság volt, amelynek következtében a földek egyáltalán semmit sem teremtek. A lakosok

9. V. a. = Vezi archivele = lásd a levéltári forrásokat.

La anul 1863 a fost o secetă ne mai pomenită, în urmarea căreia pământurile nu au produs cu deservire nimică. Locuitorii a fost siliți a cere dela stat ajutoare: bucate și bani ca să întreprindă economia mai de parte. Foametea a fost atât de mare, în cât săracimea spre alinarea foamei, lăua cu forță pânea din piață. O pâne să vindea căte cu 1 fl. 20 cr. O cocie de paie căte cu 40 fl. v. a. În lipsa nutrețului locuitorii își descompunseau casele, și cu tuleii de pe acele își hrăneau vitele. De aci anul acesta, a rămas numit: «anul cel rău.»

Le anul 1863 a ars tempela din Biserică; cărți, policandre, oejdii și alte recuise prețioase. Focul l'a escădat probabil pruncii ministranți.

La anul 1868 s'a făcut tempela. A costat 1200 fl. v. a.

La anul 1872 s'a zugrăvit Biserica pe din lăuntru.

La anul 1872 s'a sistemisat post de medic communal.

La anul 1873 cară a fost holera. A erupt la 30 Iunie și s'a terminat la 8 Septembrie. A răpusat credincioșii de ai noștri de toți 100.

La anul 1873 s'a acoperit Biserica cu tinichea, și s'a așezat crucea din turn, provoțându-se cu parafulger.

La anul 1876 s'a înființat a doua școală poporala română gr. orientală.

La anul 1883 încep a se provedea stradele cu podele.

La anul 1886 13/25 Mai s'a așezat clopotul cel mai mare în turnul Bisericii.

La anul 1888 s'a deschis apotecă.

La anul 1889 s'a înființat școală de fete.

La anul 1889 s'a înființat corul vocal.

La anul 1890 s'a sistemisat al doilea post notarial.

La anul 1891 s'a inactivat «societatea mică de lectură.»

kénytelenek voltak să-i ceră să-i ajute: gabonă și bani, să-i ajute să-și întreprindă economia mai de parte. Foametea a fost atât de mare, în cât săracimea spre alinarea foamei, lăua cu forță pânea din piață. O pâne să vindea căte cu 1 fl. 20 cr. O cocie de paie căte cu 40 fl. v. a. În lipsa nutrețului locuitorii își descompunseau casele, și cu tuleii de pe acele își hrăneau vitele. De aci anul acesta, a rămas numit: «anul cel rău.»

1863-ban le-a ieșit a templomul săntăiese, cărți, policandre, miseruhák és más értékes kellékek. A tűzöt valószínűleg a ministráns gyerekek okozták.

1868-ban megcsinálták a săntăiese. 1200 forintba került.
(V. a.)

1872-ben kifestették belül ről a templomot.

1872-ben községi orvosi állást rendszeresítettek.

1873-ban ismét kolerajárvány volt. Június 30-án tört ki és szeptember 8-án fejeződött be. A mi felekezetünkbeliekből összesen 100-an haltak meg.

1873-ban bádoggal fedték be a templom tetejét és a tornyon elhelyezték a kereszttet, villámhárítóval együtt.

1876-ban alapították a második görögkeleti román népiskolát.

1883-tól deszkapallóval kezdik ellátni az utcákat.

1886. május 13-25 között helyezték el a templom tornyába a legnagyobb harangot.

1888-ban gyógyszertár nyílt.

1889-ben leányiskolát alapítottak.

1889-ben megalakult a dalegylet.

1890-ben rendszeresítették a második jegyzői állást.

1891-ben engedélyezték a »vegyes olvasókör». 47

IV. / BISERICA ȘI ȘCOALA ROM. GR.
ORIENTALĂ

IV. / ROMÁN GÖRÖGKELETI EGYHÁZ
ÉS ISKOLA

De loc la începutul matriculei botezaților dela anul 1779, care se găsește mai vechie în archivul parochiei de aici, cetim în loc de altă prefață, notița următoare: «Aburdan Ioța lângă Biserica cea nouă, ginere a ciolănenii statului cătană de cămară, care este căprar.» Notița aceasta preotul botezător de pe timpul acela, probabil că și-a făcut-o numai provisor, ca să nu uite înmatriculara regulată a nou născutului botezat; pentru că de loc la însenmarea chronologică a celor botezați sub numărul curent 3 și găsim înmatriculat pre Aburdan Ioța cu fiul seu Vasiliie, botezat la anul 1779 Ianuarie 29.

Însă ori cu ce intențione s'ar fi scris notița, atâtă se inventereză din vorbele «Biserica cea nouă» că Biserica ce o avem astăzi, la anul 1779 adecă înainte cu 113 ani, a fost nouă, și cum că cea vechiă, carea a custat alătura ea, încă atunci se fie aproape de vre-o 100 de ani. La anul 1748, 28 Septembrie, domnia de pămînt din timpul acela încă a făcut arêteare comitatului Bichiș, că comuna de aici are patru preoți «schismatici.»*

Așadară după acest calcul, urzirea Bisericii române greco-orientale de aici, unde se roagă Chitichăzenii lui Dumnezeu până astăzi, fără îndoială se poate dăta la preste 200 de ani.

Din istoria trecutului ei, nu știm prea multe, căci date positive nu avem. Cele ce au fost, au căzut jertfa invaziunilor turcești și tărești: atâtă totuși se știe, că a custat, că Biserică ortodoxă, prin veacuri nesfășiată, și astă împrejurare admis-

* Habentur hic in Possessione Kétegyháza quatuor graeci ritus Schismati mynistri vulgo Popae etc Arch. c.

Az 1779. évi születési anyakönyvnek, amely a legrégebb az itteni parókia levéltárában, mindenkor az elején olvasható előszó helyett a következő bejegyzés »Aburdan Ioța az új templom mellett, a „ciol cenii” veje¹⁰, állami kamarai katoná, aki káplár.« Ezt a jegyzetet az akkori keresztelelő lelkész, valószínűleg ideiglenesen csinálta magának, hogy ne felejtse el a megkeresztelt újszülött szabályos anyakönyvezést, azért, mert mindenkor a keresztelek kronologikus bejegyzésénél a 3-as sorszámnál találjuk anyakönyvezve Aburdan Ioța-t és a fiát Vasiliu-t, akit 1779. január 29-én keresztelek meg.

Azonban akármilyen szándékkel is íródott a jegyzet, az »új templom« szavakból kitűnik, hogy a ma meglévő templomunk 1779-ben, azaz 113 évvel ezelőtt új volt, és hogy a régi, amely mellette állt, már akkor közel 100 esztendős kellett legyen. 1748. szeptember 28-án az akkori földesúr kimutatást készített Békés vármegyének, miszerint a községnek négy »szkizmatikus« lelkésze van¹¹.

Így hát e számítás szerint az itteni román görögkeleti templom, ahol a kétegyházi Istenhez imádkoznak egészen máig, kétséget kizárában több mint 200 éves.

A templom múltjáról nem sokat tudunk, mert pozitív adataink nincsenek. Azok, amelyek korábban voltak, a tatár- és törökjárás áldozatául estek. Annyi azonban tudott, hogy mint görögkeleti templom létezett századokon át megszakítás nélkül. Ezt a csodálatos körülményt a történeti

10. »Ginere a ciolancenii« valószínű a börtönőr vejére gondol a szerző.

11. Habentur hic in Possessione Kétegyháza quatuor graeci ritus Schismati mynistri vulgo Popae etc Arch. c.

rabilă, din deducțiunile istorice se poate atribui mai vîrtoș toleranții Turcului, căruia dacă creștinul i-a solvit tributul (dajdea) în regulă, apoi nici nu s'a pre ingerat în de ale religiunii și Bisericii.

Inmatriculările se încep la anul 1779. Durere, căci antecesorii nostri nu au conservat și prenotat nimic de știut pentru posteritate, despre istoria fundării și zidirii Bisericii. Ce e mai mult, nu s'a făcut aceasta nici chiar în timpurile mai recente a le luminilor. Înaintea scrutatorului totul este mister: tăcut și înmormurit cu privire la trecut. Mai mult prin trădanie se susține atâtă, că moșii bâtrânilor de acum, ar fi cărat peatru dela Milova la zidirea Bisericii de astăzi.

Lungimea Bisericii este cam de 16 stângeni; lățimea ei de 8 stâng.; deci întreg teritorul Bisericii este de 24 stâng. □. Turnul este de 12 stâng. și s'a renoit la anul 1840, după forma de astăzi.

Despre charitatea creștinească din timpurile mai recente nu prea multe avem de notat. Credinciosul Vasiliu Abrudan sen. a dăruit cam la anul 1874 o Evanghelie frumoasă; mai apoi la anul 1886 Ioan Bușigan și soția lui Floarea Bândula a nălțat o cruce frumoasă de marmură înaintea Bisericii pentru odichna sufletelor răposaților lor.

Inscripțiunile clopotelor sunt următoarele:

Pe clopoțelul cel mic de 25 fonți nu se află nici o inscripție.

Pe al doilea: «Cos. Mich. Ioseph Echardner zum Temesvar 1820. (1 m. 11 fonți.)

Pe al treilea: «Acet clopot în Chitichaz la anul 1820 s'a făcut din Mila Domnului.» (2½ m.)

Pe al patrulea: «Făcut pe spesele com. bisericești Kétegyház în anul 1888. Preoți locali: Petru Chirilescu, protopop; Michail Ardelean. par. emer.; Ios. I. Ardelean, par.; Vas. Beleș, preot; Ioan Muntean, epitrop prim.» – Öntötte ifj. Hönig Frigyes Aradon. (6 m.)

következtetésekkel főképpen a török toleranciájának tudhatjuk be, aki, ha a kereszteny rendesen beszolgáltatta az adót, nemigen avatkozott bele a vallás és egyház dolgaiba.

Az anyakönyvezések 1779-ben kezdődnek. Sajnálatos, hogy elődeink semmi tudnivalót sem őriztek meg és jegyzek le az utókorunk templomunk alapításának és építésének történetéről. Mi több, nem tették meg ezt a későbbi felvilágosultabb időkben sem. A fürkésző előtt minden rejtelyle: a múlt néma és megkövült. Inkább a hagyományból lehet csak tudni, hogy a mostani öregek ősei Milováról hordták volna a követ a mai templom építéséhez.

A templom hossza körülbelül 16 öl; szélessége 8 öl; tehát a templom egész területe 24□ öl. A torony 12 öl és mai formájára 1840-ben újították fel.

Az újabb idők keresztenyi jótékonykodásáról nem sok feljegyeznivaló van. Idősebb Vasiliu Abrudan hívő, körülbelül 1874-ben, ajándékozott egy szép evangéliumot; később 1886-ban Ioan Bușigan és felesége, Floarea Bandula egy szép márvány keresztet emelgettet a templom előtt, halottaik lelkى nyugalmáért.

A harangok feliratai a következők:

A 25 fontos kis harangon nincs semmiféle felirat.

A másodikon: »Cos. Mich. Ioseph Echardner zum Temesvar 1820.« (1 mázsa 11 font.)

A harmadikon: »Ez a harang 1820-ban készült Isten kegyelméből.« (2 és fél mázsa).

A negyediken: »Készült 1888-ban Kétegyháza vallási közösségek költségén. Helyi lelkészek: Petru Chirilescu, esperes; Michail Ardelean, kiváló lelkész; Ios. I. Ardelean, lelkész; Vas. Beleș, lelkész; Ioan Muntean, első kurátor.« – Öntötte ifj. Hönig Frigyes Aradon. (6 mázsa)

Inmatriculările ne prezintă crescemēntul în următoarele:*

Anul	Născ.	Cunun.	Rěp.
1779	96	17	54
1780	91	12	26
1781	97	14	22
1782	158	9	42
1783	77	11	30
1784	75	8	-
1785	65	14	69
1786	86	19	68
1787	13	6	56
1788	-	11	4
1789	-	5	2
1790	-	8	-
1791	-	10	-
1792	-	13	-
1793	-	12	-
1794	-	12	-
1795	-	6	-
1796	-	22	-
1797	-	17	-
1798	-	3	-
1799	-	7	-
1800	-	5	-
1801	-	10	-
1802	-	35	-
1803	-	26	-

Anul	Născ.	Cunun.	Rěp.
1804	-	40	-
1805	-	24	-
1806	-	-	-
1807	-	-	-
1808	-	9	-
1809	-	14	-
1810	-	5	-
1811	-	9	-
1812	-	8	-
1813	-	3	-
1814	-	-	-
1815	-	-	-
1816	-	-	-
1817	-	-	-
1818	-	-	-
1819	-	-	-
1820	-	-	-
1821	98	14	16
1822	151	24	56
1823	89	18	64
1824	120	25	16
1825	126	18	30
1826	106	30	74
1827	136	33	70
1828	109	27	63

Az anyakönyvek a lélekszám növekedését az alábbiak szerint mutatják:¹²

Év	Szül.	Esk.	Halálozás	Év	Szül.	Esk.	Halálozás
1779	96	17	54	1804	-	40	-
1780	91	12	26	1805	-	24	-
1781	97	14	22	1806	-	-	-
1782	158	9	42	1807	-	-	-
1783	77	11	30	1808	-	9	-
1784	75	8	-	1809	-	14	-
1785	65	14	69	1810	-	5	-
1786	86	19	68	1811	-	9	-
1787	13	6	56	1812	-	8	-
1788	-	11	4	1813	-	3	-
1789	-	5	2	1814	-	-	-
1790	-	8	-	1815	-	-	-
1791	-	10	-	1816	-	-	-
1792	-	13	-	1817	-	-	-
1793	-	12	-	1818	-	-	-
1794	-	12	-	1819	-	-	-
1795	-	6	-	1820	-	-	-
1796	-	22	-	1821	98	14	16
1797	-	17	-	1822	151	24	56
1798	-	3	-	1823	89	18	64
1799	-	7	-	1824	120	25	16
1800	-	5	-	1825	126	18	30
1801	-	10	-	1826	106	30	74
1802	-	35	-	1827	136	33	70
1803	-	26	-	1828	109	27	63

12. Egyes évekből hiányoznak az adatok. (Hiányukat az évek melletti kötőjel jelöli.)

* De pe unii ani lipsesc datele.

Anul Násc. Cunun. Rěp.

Anul Násc. Cunun. Rěp.

1829	122	22	170
1830	89	33	115
1831	109	28	168
1832	115	53	106
1833	122	37	86
1834	126	18	65
1835	72	24	38
1836	84	19	89
1837	68	25	99
1838	154	47	63
1839	143	31	106
1840	136	24	42
1841	124	36	124
1842	119	21	74
1843	143	40	69
1844	131	38	60
1845	146	17	120
1846	101	40	101
1847	141	47	216
1848	150	40	83
1849	136	44	167
1850	140	37	95
1851	192	28	101
1852	180	28	65
1853	178	19	166
1854	198	28	146
1855	203	36	247
1856	160	23	102
1857	184	28	152
1858	197	21	125
1859	157	18	127

1860	146	30	194
1861	147	66	300
1862	193	49	155
1863	183	30	154
1864	120	26	150
1865	176	46	104
1866	172	25	112
1867	135	42	191
1868	196	50	129
1869	180	35	93
1870	195	29	174
1871	162	42	193
1872	171	51	207
1873	180	59	313
1874	202	51	192
1875	208	44	150
1876	187	39	101
1877	179	28	110
1878	172	40	170
1879	194	29	151
1880	224	37	152
1881	174	28	268
1882	202	39	156
1883	218	38	117
1884	218	44	115
1885	200	40	142
1886	225	28	125
1887	239	22	197
1888	202	25	159
1889	213	27	156
1890	208	27	142
1891	212	34	206

Év	Szül.	Esk.	Halál-	Év	Szül.	Esk.	Halál-
lozás			lozás				lozás
1829	122	22	170	1830	89	33	115
1831	109	28	168	1832	115	53	106
1833	122	37	86	1834	122	37	86
1835	72	24	38	1836	126	18	65
1836	84	19	89	1837	72	24	38
1837	68	25	99	1838	84	19	89
1838	154	47	63	1839	135	50	129
1839	143	31	106	1840	162	42	193
1840	136	24	42	1841	124	36	124
1841	124	36	124	1842	124	21	74
1842	119	21	74	1843	143	40	69
1843	143	40	69	1844	131	38	60
1844	131	38	60	1845	146	17	120
1845	146	17	120	1846	101	40	101
1846	101	40	101	1847	141	47	216
1847	141	47	216	1848	150	40	83
1848	150	40	83	1849	136	44	167
1849	136	44	167	1850	140	37	95
1850	140	37	95	1851	192	28	101
1851	192	28	101	1852	180	28	65
1852	180	28	65	1853	178	19	166
1853	178	19	166	1854	198	28	146
1854	198	28	146	1855	203	36	247
1855	203	36	247	1856	160	23	102
1856	160	23	102	1857	184	28	152
1857	184	28	152	1858	197	21	125
1858	197	21	125	1859	157	18	127
1859	157	18	127	1860	146	30	194
1861	147	66	300	1862	193	49	155
1863	183	30	154	1864	120	26	150
1864	120	26	150	1865	176	46	104
1865	176	46	104	1866	172	25	112
1866	172	25	112	1867	135	42	191
1867	135	42	191	1868	196	50	129
1868	196	50	129	1869	180	35	93
1869	180	35	93	1870	195	29	174
1870	195	29	174	1871	162	42	193
1871	162	42	193	1872	171	51	207
1872	171	51	207	1873	180	59	313
1873	180	59	313	1874	202	51	192
1874	202	51	192	1875	208	44	150
1875	208	44	150	1876	187	39	101
1876	187	39	101	1877	179	28	110
1877	179	28	110	1878	172	40	170
1878	172	40	170	1879	194	29	151
1879	194	29	151	1880	224	37	152
1880	224	37	152	1881	174	28	268
1881	174	28	268	1882	202	39	156
1882	202	39	156	1883	218	38	117
1883	218	38	117	1884	218	44	115
1884	218	44	115	1885	200	40	142
1885	200	40	142	1886	225	28	125
1886	225	28	125	1887	239	22	197
1887	239	22	197	1888	202	25	159
1888	202	25	159	1889	213	27	156
1889	213	27	156	1890	208	27	142
1890	208	27	142	1891	212	34	206

După datele aceste în restimp de 113 ani s'au născut 12,050, s'au cununat 2763, și au răposat 9557.

Cât pentru dotațiunea preoților și învățătorilor din trecut, espun aci două documinte ale comunității bisericești de aici, statorite prin contracte la 1793 și 1815.

1. Fie-care stăpân de casă cu pămînt, aibă acela o familie sau mai multă, este îndătorat pe fie-care an a da în aşa numitul «bir» on. domni preoți și vică de grâu și vică de orz, oves sau cucuruz.

2. Stăpânul de casă, căsătorit și fără pămînt preste tot e îndătorat a plăti 1 fl.

3. Zilerul fără casă 12 cr.

Pentru funcțiuni de înmormântări sau alte ceremonii ocazionali și anume:

1. Pentru aşa numitul prohod simplu 3 fl.

2. Pentru 1 stâlp 1 fl.

3. Pentru deslegare la mort 1 fl.

4. Pentru îngroparea pruncului de sub 7 ani 1 fl.

5. Pentru una liturgie 17 cr.

6. Pentru botez 24 cr.

7. Pentru o feștanie simplă 10 cr.

8. La Bobotează dela toată casa 7 cr.

9. Pentru cununie 1 fl. 08 cr.

10. Pentru săracii neputințioși –.-

«Din jos îscăliții, antisti comunală aducem la cunoștința tuturor, că noi 1-am poftit de magistru școlar pre Ioan Pap Oltean, și cumcă și până ce va sosi grațioasa ordinățiupea înaltă, cu dênsul am pășit la contract astfel, ca pe un an se aibă sălar în bani gata 30 fl. Dela fie-care casă o porțiune de grâu. Pe tot anul patru stângeni de paie. Spre mai mare legitimare am dat acest contract întărit cu sigilul nostru îndătnat. – Sig. Kétegyháza 20 Octomvre 1793. Ioan Bălaș, primar cu antistia și la olaltă cu mai mulți camerazi. (L. S.) –

Ezen adatok szerint 113 év alatt 12 050-en születtek, 2763-an kötötték házasságot, és 9557-en haltak meg.¹³

A lelkészek és a tanítók múltbeli juttatására vonatkozóan közlöm itt a helybeli egyházközségnek két, 1793 és 1815-beli szerződéssel megerősített dokumentumát.

1. Minden földdel rendelkező háztulajdonos, legyen an-

nak egy vagy több gyermek, köteles minden évben úgy-

nevezett adóként egy véka búzát és egy véka árpát, zabor

vagy kukoricát fizetni a tiszttel lelkész uraknak.

2. A női, földnélküli háztulajdonos mindenütt 1 forintot

köteles fizetni.

3. A napszámos, akinek háza nincs, 12 krajcár.

A temetkezések vagy egyéb alkalmi ceremoniákért nevezetesen:

1. Az úgynévezett egyszerű gyászszerzertásért 3 forintot.

2. Egy evangélium felolvasásáért 1 forintot.

3. A halott feloldozási imájáért 1 forintot.

4. A 7 éven aluli gyermek temetéséért 1 forintot.

5. Egy misicért 17 krajcár.

6. A keresztelestért 24 krajcár.

7. Egy egyszerű házszentelésért 10 krajcár.

8. Vízkeresztkor minden ház 7 krajcár.

9. Esketésért 1 forint 8 krajcár.

10. A tehetetlen szegényekért

»Alulírottak a község előljárói mindenki tudomására hozzuk, hogy iskolai tanító mesternek Ioan Pap Olteant hívük meg és amíg megérkezik a nagyméltóságú rendelet, vele a következőképpen léptünk szerződésre, hogy egy évi fizeteése 30 forint legyen készpénzben. minden háztól kapjon egy porció búzát. Egész évre négy Öl szalmát. Nagyobb

13. A fejezet további részében (a 33. oldalig) az egyház jövedelmeinek és kiadásainak különböző évekből való részletezését közli a szerző.

Idest 30 fl. bani gata. Dela fie-care casă 1 porțiune de grâu.
Pe un an 4 stângeni de paie.»

Despre starea școalelor mai ales din trăcut puțin avem de zis. De o parte împrejurările fatale întru care se găsia bietul popor, ear' de alta parte convenția învățătorului de mai sus, ne cercumscrie din destul situațiunea tristă de mai nainte cu 100 de ani. Dară nici nu avem trebuință de dovezi istorice, toți stim, că pe terenul desvoltării noastre naționale pas de pas am fost zăpăciți și cumcă numai Bisericii noastre naționale, propriaminte cultului ei, avem de mulțumit, că acele au sustat și sustau aşa cum au fost și aşa cum sunt.

Ce e drept obștea creștinească, care astăzi se ocărnuiese de sine, față de numărul școlarior de azi susține puține școli; dar luând în considerațione, că dela anul 1877 încoace numai pentru sistemarea, pentru organisarea și zidirea a lor două școale (una de băieți și alta de fete) intr'-un interval de timp scurt, a spesat aproape la 12,000 fl. v. a., avem se sperăm că nu va întârzia nici pe viitor a mai ridică școale după împrejurări și după recerințele timpului.

Numărul total a celor deobligați la școală pe anul 1892/3 este dela 6–12 ani: prunci 225, fete 193 de toți 418; dela 12–15 ani: prunci 53, fete 59, de toți 112; va se zică, pe o scoală și un învățător cad 139 elevi școlari de toate zilele.

A) PREOȚI ROMÂNI GRECO-ORIENTALI

- 1718–1748. Popa *Georgie*. Biografia necunoscută.
1720–1749. Popa *Gligor*. Biografia necunoscută.
1733–1780. Petru *Petrovici*. Biografia necunoscută.
1747–1775. Florian *Popovici* (Ardelean) Biografia necunoscută.
1754–1778. Popa *Chirilă*. Biografia necunoscută.

törvényesítés miatt kötöttük ezt a szerződést, megerősítve azt pecsétünkkel. – Kétegháza pecsétele 1793. október 20. Ioan Bălaș bíró az elöljárósággal és más több barát. (P. H.) – Jóváhagyva 30 forint készpénz. minden háztól egy porció búza. Egy évre 4 öl szalma.«

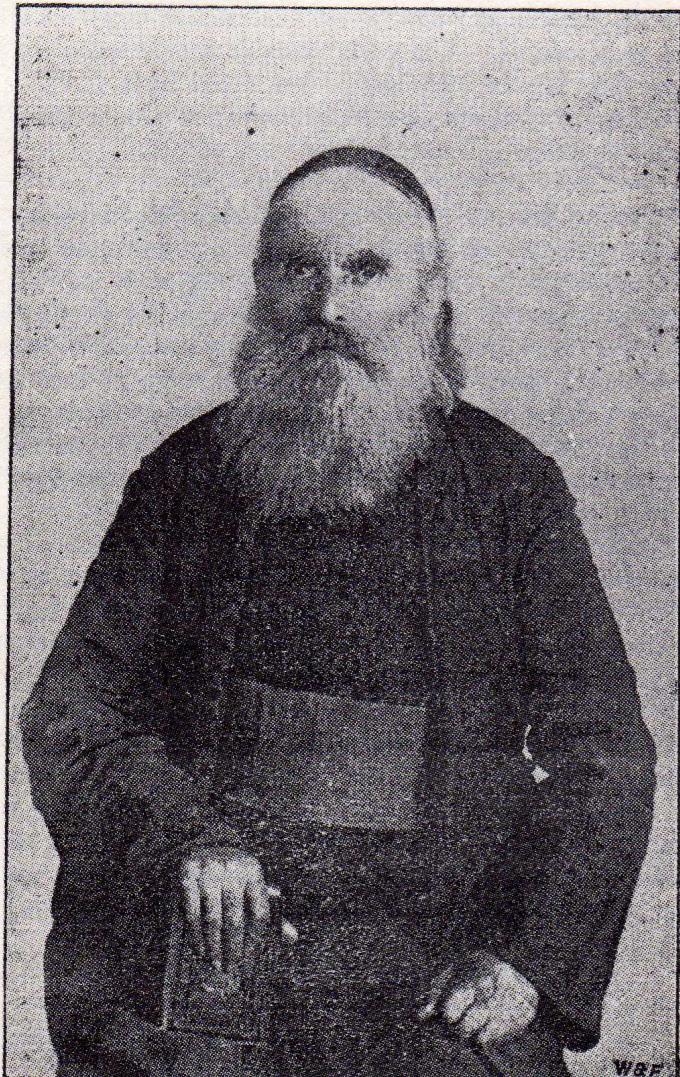
Az iskolák helyzetéről, különösen múltbeli helyzetéről kevés mondanivalónk van. Egyszerűt azok a szerencsétlen körülmenyek, amelyek között a szegény nép volt, másrészt viszont a fentebb említett megegyezés a tanítóval eléggyé körülírja a 100 ével ezelőtti szomorú helyzetet. Tehát nincs szükségünk történelmi bizonyítékokra, mindenjában tudjuk, hogy nemzeti fejlődésünk lépésről lépésre megzavartatott, és hogy nemzeti egyházunknak köszönhetjük, – főleg annak kultuszának – hogy azok támogatták és támogatják, úgy ahogy voltak és úgy ahogy vannak.

Igaz, a kereszteny közösség, amely ma saját magát kormányozza, az iskolások mai számához képest kevés iskolát tart fenn, de figyelembe véve, hogy 1877-től kezdve csökken a rendszeresítésre, a szervezésre, és a két iskola felépítésére (egyik fiú, a másik leány) rövid idő alatt közel 12 000 forintot költött, remélhetjük, hogy a jövőben sem késlekedik a körülmenyek és a kor követelményeinek megfelelő iskolákat alapítani.

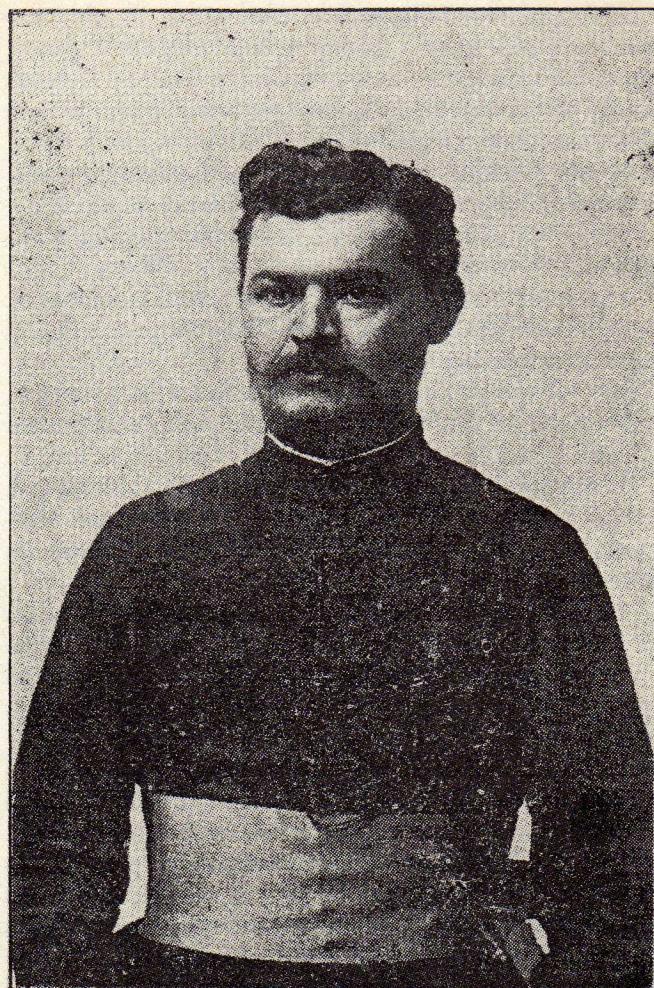
A 6–12 éves iskolakötelesek száma összesen az 1892/93-as évre: 225 fiú, 193 lány, összesen 418; a 12–15 éves korúak közül 53 fiú, 59 lány, összesen 112; tehát egy iskolára és egy tanítónak 139 rendes iskolai tanuló jut.

A) A ROMÁN GÖRÖGKELETI LELKÉSZEK

- 1718–1748. Popa *Georgie*. Életrajza ismeretlen.
1720–1749. Popa *Gligor*. Életrajza ismeretlen.

Michail Ardelean

Vasiliu Beleş

1775–1831. Michail Ardelean. S'a născut în Chitichaz cam la anul 1749 din părinți preoți. Pregătirile pentru preoție li-a căștigat în mănăstirea dela H.-Bodrog. De unde a venit preot foarte plăcut înaintea poporului. A avut o voce de tot sonoără și plăcută. Pre lungă aceea a fost și orator bun. Un timp mai îndelungat a purtat și sarcina învățătoarească, alătura cu cea preoțească. A murit în etate de 82 de ani.

1775–1823. Simeon Popovici, (Bille) sen. Biografia necunoscută.

1799–1801. Simeon Popovici, jun. A reposat la anul 1817. Pentru cutare delict a fost amovat total de la preoție la anul 1802, prin influența legilor civile.

1801–1831. Vasiliu Popovici. S'a născut în Chitichaz. Fiul preotului Simeon Popovici (Bille) sen. Acesta a căzut victimă holerii la anul 1831.

1821–1853. Teodor Ardelean. S'a născut în Chitichaz cam la anul 1783. Studiile teologice li-a absolvat în Arad. A răposat la 1853 în etate de 70 de ani. Ca preot și astăzi e în plăcută memorie sătenilor.

1829–1837. Ștefan Adoc. S'a Născut în comuna Socodor. A avut frumoase pregătiri pentru statul preoțesc. A studiat gimnasiul maiore (6 clase gimn.) și teologia. A vorbit limba greaca și latină. La anul 1837 a răposat în Chitichaz ca preot tiner.

1838. Petru Chirilescu. Născut la anul 1814 în comuna Talpoș din părinți preoți. Studiile gimnasiale (gimnasiul maiore) precum și cele teologice le-a absolvat în Arad. Tot acolo s'a sfîrșit de preot la anul 1838 prin Episcopul Aradului de pia memoria Gerasim Raț. La anul 1863 deveni protopresbiter al tractului Chișineu, în care calitate se află până în ziua de astăzi, cu locuința în Chitichaz. La anul 1888 Septembrie 15/27 și-a serbat în Chișineu iubileul de 50 de ani al

1733–1780. Petru Petrovici. Életrajza ismeretlen.

1747–1775. Florian Popovici (Ardelean). Életrajza ismeretlen.

1775–1831. Michail Ardelean. 1749 körül született Kétegyházán, lelkész családból. Lelkészi tanulmányait a Hodosbodrogi kolostorban végezte. Onnan hazatérve a népnek igen kedves papjává lett. Nagyon jó csengésű, kellemes hangja volt. Emellett még jó szónok is volt. Hosszabb ideig a papi teendők mellett a tanítói feladatot is ellátta. 82 éves korában halt meg.

1775–1823. Idősebb Simeon Popovici (Bille)¹⁴ Életrajza ismeretlen.

1799–1801. Ifjú Simeon Popovici. 1817-ben halt meg. Bizonyos tettenérés miatt 1802-ben a polgári törvények értelmében végleg eltiltották a lelkészszégtől.

1801–1831. Vasiliu Popovici. Kétegyházán született. Idősebb Simeon Popovici (Bille) lelkész fia. Az 1831-es kolerajárvány áldozatául esett.

1821–1853. Teodor Ardelean. Körülbelül 1783-ban született Kétegyházán. Teológiai tanulmányait Aradon végezte. 1853-ban halt meg, 70 éves korában. Mint lelkészre ma is szeretettel emlékeznek a falusiak.

1829–1837. Stefan Adoc. Székudvar községen született. Szép felkészültsége volt a lelkészi hivatáshoz. Gimnáziumot végzett (6 gimnáziumi osztályt) és teológiát. Beszélte a görög és a latin nyelvet. 1837-ben halt meg Kétegyházán, mint fiatal pap.

1838. Petru Chirilescu. 1814-ben született Talpas községen, lelkész szülőktől. Gimnáziumi tanulmányait (főgimnázium), valamint a teológiát Aradon végezte. Ugyanott szentelték pappá 1838-ban, Arad püspöke, Gerasim Raț kegyel-

14. A Bille valószínűleg ragadványnév.

preoției, din care incident preste puțin timp după aceea devine decorat ca: cavaler al ordului Francisc Iosif I.

1841. Michail Ardelean. S'a născut la anul 1817 în Chitichaz, Ștudiile gimnasiale 'l-i-a făcut la început în M.-Berény, apoi la Szarvas și în sfîrșit în Kecskemét; iar teologia a absolvat-o în Arad, unde s'au și sfințit de preot în anul 1841. La anul 1891 cu cunoscuta'-i modestie și-a serbat în cerc restrîns familiar iubileul de 50 de ani al preoției. Între preoțimea tractului Chișineu, astăzi este cel mai veteran ca preot. Turma sa cuvenitătoare totdeauna a condus-o în spiritul religiunii creștine, cu iubire adevărată părintescă și cu duchul blândeții. De presinte se află ca paroch emer. dela anul 1886 și este asesor ord. la scaunul protopopesc al Chișineului.

1864-1882. Georgiu Chirilescu. Este născut la anul 1839 Maiu 20, în Chitichaz. Gimnasiul 'l-a absolvat în Szarvaș, iar teologia în Arad. Sfințit prin Episcopul Procopiu Ivacicovici la finea anului 1864. Ca asesor consistorial a făcut mai multe servitii de esmisiuni, pe cari totdeauna 'l-i-a împlinit punctual și conștientios. Ca preot încă a fost prompt în toate funcțiunile sale. Mai apoi prin zelul preoțesc agrăvat de un morb incurabil, a alergat pe la scăzile din Gleichenberg, dar îndeșert; căci reîntorcând acasă preste puțin timp, la anul 1882 Decembrie 9 a răposat. A trăit 43 de ani.

1875. Iosif-Ioan Ardelean. E născut în Chitichaz la anul 1849 Decembrie 30. Gimnasiul inferior 'l-a studiat în Arad, iar cel superior în Szarvas. De aci s-a insinuat la Academia juridică din Oradea-mare, dela care însă din motive neprevăzute a abstat, și aşa numai de cât s'au înscris în teologia din Arad. După absolvarea teologiei, poporul din Chitichaz pentru prima dată și-au exercitat dreptul conștituțional, alegându-'l de preot la anul 1874. S'au hirotonit la anul 1875 Ianuarie 1 prin Escl. Sa actualul Archiep. și Mitropolit Miron Romanul.

méből. 1836-ban kerületi főesperes lett Kisjenőben, ebben a minőségében található a mai napig és Kétegyházán lakik. 1888. szeptember 15/27 Kisjenőben ünnepelte lelkésszé válásának 50. évfordulóját, mely alkalomból ezután nem sokára kitüntették: I. Ferenc József érdemkeresztjével.

1841. Michail Ardelean. 1817-ben született Kétegyházán. Gimnáziumi tanulmányait Mezőberényben kezdte el, majd Szarvason, Kecskeméten folytatta, a teológiát pedig Aradon végezte, ahol 1841-ben pappá is szentelték. 1891-ben közismert szerénységgel, szűk családi körben ünnepelte lelkésszé válásának 50. évfordulóját. A kisjenői kerület papsága között ma ő a legrégebbi lelkész. Nyáját mindenkor kereszteny szellemben vezette, igaz atyai szeretettel és szelídsgéggel. Jelenleg 1886-tól kiváló plébános és a kisjenői esperességi szék rendes ülnöke.

1864-1882. Georgiu Chirilescu. 1839. május 20-án született Kétegyházán. A gimnáziumot Szarvason végezte, a teológiát Aradon. 1864 végén szentelte pappá Procopiu Ivacicovici püspök. Mint konzisztóriumi ülnök több missziós feladatot végzett, amelyeket mindenkor pontosan és lelkismeretesen teljesített. Mint pap különösen gyors volt minden feladata ellátásában. Később papi hivatása teljesítése közben egy gyógyíthatatlan kór támadta meg, végig járta a gleichenbergi fürdőket, de hasztalanul, mert hazajövet kis idő múltán 1882. december 9-én meghalt. Élt 43 évet.

1875. Josif-Ioan Ardelean. 1849. decembrie 30-án született Kétegyházán. Az alsófokú gimnáziumot Aradon, a felső osztályokat Szarvason végezte el. Innen iratkozott be a nagyváradi jogakadémiára, ahonnan bizonyos okok miatt távolmaradt és így hamarosan beiratkozott az aradi teológiára. A teológia elvégzése után, a kétegyházi nép először gyakorolva alkotmányos jogát, 1874-ben megválasztotta lelkésszé. 1875. január 1-én szentelte fel a jelenlegi érsek és metropolita, őméltósága Miron Roman.

Activitatea sa literară o începu la anul 1874 prelucrând opul: «Despre susținerea sănătății trupești și sufletetești a copiilor școlari.» La anul 1878 și-a tipărit Tomul I. din «Cuvântările sale bisericești și funebrale.» La anul 1888 al II-le tom. din Cuv. bis. și fun. La anul 1889 a edat un studiu soțial intitulat «Eticheta». La anul 1890 a scris, opul: «Ceremoniile și datinile Evreilor». La anul 1891 a scris obroșură contra socialismului. Poesiile sale ce se găsesc în manuscris, sunt încă inedite. Afară de aceste, lucrări literare mai mici au apărut în diferite foi.

1884. Vasiliu Beleș. S'a născut la anul 1862 Iunie 18 în com. Odvoș din părinți preoți. Studiile gimnasiale li-au absolvat în H.-M.-Vásárhely; ear' cele teologice în Arad. E sfîntit de preot în Arad, la 17 Noemvre 1884 prin Înal. Preasf. Sa actualul Episcop al Aradului Ioan Mețian.

B) INVÉTĂTORII ROM. GRECO-ORIENTALI

- 1793 Ioan Pap Oltean.
- 1795 Michail Ardelean (Popovici).
- 1799 Petru Tóth.
- 1801 Ștefan Ardelean.
- 1806 Ioan Marcovici.
- 1807 Simeon Tulcan.
- 1810 Gavriil Sarca.
- 1820 I. Ventila.
- 1828 Florian Horșea.
- 1833 Vasiliu Micșia.
- 1835 Teodor Molnar.
- 1840 David Bercea.
- 1849 Constantin Silaghi.
- - Teodor Morar.

Irodalmi tevékenységét 1875-ben kezdte el, amikor is megírta »Az iskolás gyermeket testi és lelki egészségének fenntartásáról« című munkáját. 1878-ban nyomtatták ki az »Egyházi és temetési szertartási beszédek« első kötetét. 1888-ban az »Egyházi és temetési szertartási beszédek« II. kötetét. 1889-ben kiadt egy szociális tanulmányt »Etikett« címmel. 1890-ben megírta »A zsidó szertartások és hagyományok« c. munkát. 1891-ben brosúrát írt a szocializmus ellen. Versei, amelyek kéziratban találhatók, még kiadatlanok. Ezeken kívül kisebb irodalmi írásai jelentek meg különböző lapokban. /

1884. Vasiliu Beleș. 1862-ben született június 18-án, Odvós községen, lelkész szülőktől. Gimnáziumi tanulmányait Hódmezővásárhelyen végezte, a teológiát pedig Aradon. 1884. november 17-én szentelte fel a jelenlegi nagyméltóságú főtitkisztelető Ioan Mețian, Arad püspöke.

B) A ROMÁN GÖRÖGKELETI TANÍTÓK

- 1793 Ioan Pap Oltean.
- 1795 Michail Ardelean (Popovici).
- 1799 Petru Tóth.
- 1801 Ștefan Ardelean.
- 1806 Ioan Marcovici.
- 1807 Simeon Tulcan.
- 1810 Gavril Sarca.
- 1820 I. Ventila.
- 1828 Florian Horșea.
- 1833 Vasiliu Micșia.
- 1835 Teodor Molnar.
- 1840 David Bercea.
- 1849 Constantin Silaghi.
- - Teodor Morar.

-- Teodor Bercea.

-- Ioan Bota.

-- Ioan Alba.

1850-1851. Dem. Mihuț,

1852-1886. Ioan Suciu. S'a născut în Cuvin (cott. Aradului) la anul 1828 Iulie 19. Cursurile pedagogice de 2 ani 'li-au absolvat la anii 1850/1 și 1851/2 în Arad. La anul 1852 Nov. 16 prin ordinul Inspectorului ces. reg. al districtului Orăzii-mari Ionesco Nr. 17035/1537 s'a ordinat de învățător aici, în care funcțiune a rămas până la anul 1886 Ian. 30 când a și răposat în etate de 58 de ani.

1877-1891. Toma Benchisian. S'a născut în comuna Gihișeni (cottul Bihorului) la anul 1844. A studiat în gimnasiul dela Beiuș, iar teologia a absolvat-o în Arad. A călătorit prin Turcia, Besarabia și România unde fiind în serviciul militar, a obținut gradul de sergeant. Re'ntors de acolo și absolvând teologia, deveni învățător în Barra: preste puțin timp după aceea se aleasă la anul 1877 Sept. 14 de învățător definitiv în loc, în care calitate funcționă până la anul 1891, când fără veste 'și-au părăsit postul, și de atunci nu a mai venit.

1886. Ștefan Dolga. S'a născut în opidul Băița (Rézbánya) la 23 Decembrie 1859. În anul 1882/3 1886 fû învățător în Nimoești. Dela anul 1886 Oct. 6 funcționează ca învățător ales, în loc.

1891. Georgiu Bărbăș. Născut la 10 Aprilie 1845 în com. Pâncota. Preparandia a absolvat-o în Arad la anul 1862. A funcționat ca învățător în com. Nadăș. Maderat, Pauliș și Sat-Chinez, de unde veni ales definitiv pentru comuna noastră la 21 Iulie 1891.

Ca învățătoare provisoare a funcționat până aci: Iulie Birdean, Ana Rognean și Ana Suciu, (1891).

-- Teodor Bercea.

-- Ioan Bota.

-- Ioan Alba.

1850-1851 Dem. Mihuț.

1852-1886. Ioan Suciu. 1828. július 19-én született Cuvin (Arad vármegye) községen. Kétéves pedagógiai tanulmányait az 1850/1 és 1851/2-es években Aradon végezte el. 1852. november 16-án Ionesco Nagyvárad kerületének császári és királyi tanfelügyelője 17035/1537. számú rendeletével iderendelték tanítónak, amely funkciót 1886. január 30-ig töltötte be, amikor 58 éves korában meg is halt.

1877-1891. Toma Benchisian. 1844-ben született Gigișeni községen (Bihar vármegyében). A belényesi gimnáziumban tanult, majd a teológiát Aradon végezte el. Beutazta Törökországot, Besszarábiát és Romániát, ahol is katonai szolgálatot teljesítvén megkapta a szakaszvezető rendfokozatot. Onnan visszajövet elvégezte a teológiát és tanító lett Barra-ban; nemsokára 1877-ben véglegesen megválasztják helybeli tanítónak, ebben a funkcijában 1891-ig maradt meg, amikor hirtelen elhagyta állását és nem tért vissza többé.

1886. Ștefan Dolga. 1859. december 23-án Rézbányán született. 1882/3-tól 1886-ig volt tanító Nimoeșiben. 1886. október 6-tól működik itt, mint választott tanító.

1891. Georgiu Bărbăș. 1845. április 10-én született Pancotán. A tanítóképzőt 1862-ben végezte el Aradon. Volt tanító Nádason, Madaráton, Paulișban és Sat-Chinez-ben, ahonnan azért jött el, mert véglegesen megválasztják községünk tanítójává 1891. július 21-én.

Mint ideiglenes tanítónők működtek eddig: Iulia Birdean, Ana Rognean és Ana Suciu (1891).

C) EPITROPII BISERICII ROMÂNE GR. OR.

1788–1817 Georgie Nicolau (Passali),
1818–1832 Nicolau Passali,
1833–1839 Gavril Muntean,
1840–1842 Ioan Tărian,
1842–1843 Gavril Muntean,
1844–1845 Ioan Pop,
1846–1850 Michail Ardelean,
1851–1854 Ioan Bălaş,
1855–1857 Gavril Muntean,
1858 Ștefan Săcan,
1859 Teodor Șimonca
1860–1861 Petru Popa,
1862–1863 Teodor Balint,
1864–1867 Georgiu Sérbuț,
1868 Petru Berbecar,
1869–1874 Georgiu Gros,
1875–1892 Ioan Muntean.

D) MEMBRII COMITETULUI PAROCHIAL IN ANII 1891–3

Iosif-Ioan Ardelean, Vasiliu Beleș Ioan Muntean, Ștefan Tărian, Ioan Hodageu, Petru Santău, Vasiliu Gros, Georgiu Balint, Georgiu Stan, Ioan Selăgean, Georgiu Borbil, Teodor Bușigan, Ioan Muntean, G. Moise Santău, Michail Gancea, Georgiu Santău, Michail Sabău, Ioan Selegean, V. Georgiu Băndula, Teodor Șipos, Ștefan Crișan, Georgiu Stan, T. Vasiliu Abrudan, Petru Santău, și Ștefan Gros.

C) A ROMÂN GÖRÖGKELETI EGYHÁZ GONDNOKAI

1788–1817 Georgie Nicolau (Passali),
1818–1832 Nicolau Passali,
1833–1839 Gavril Muntean,
1840–1842 Ioan Tărian,
1842–1843 Gavril Muntean,
1844–1845 Ioan Pop,
1846–1850 Michail Ardelean,
1851–1854 Ioan Bălaş,
1855–1857 Gavril Muntean,
1858 Ștefan Săcan,
1859 Teodor Șimonca,
1860–1861 Petru Popa,
1862–1863 Teodor Balint,
1864–1867 Georgiu Sérbuț,
1868 Petru Berbecar,
1869–1874 Georgiu Gros,
1875–1892 Ioan Muntean.

D) AZ [1891]–[1893]. ÉVI EGYHÁZKÖZSÉGI TANÁCS TAGJAI

Iosif-Ioan Ardelean, Vasiliu Beleș, Ioan Muntean, Ștefan Tărian, Ioan Hodageu, Petru Santău, Vasiliu Gros, Georgiu Balint, Georgiu Stan, Ioan Selăgean, Georgiu Borbil, Teodor Bușigan, Ioan Muntean, G. Moise Santău, Michail Gancea, Georgiu Santău, Michail Sabău, Ioan Selegean, V. Georgiu Băndula, Teodor Șipos, Ștefan Crișan, Georgiu Stan, T. Vasiliu Abrudan, Petru Santău és Ștefan Gros.

A községi elöljáróság

V. / ADMINISTRAREA INTERNĂ A COMUNII

Pe lângă toate, că în urmarea resbelelor necurmate și săngheroase din trecut, comuna noastră a fost tare păgubită, nepăciuită și însărcinată cu fel de fel de contribuiri estraordinare: totuși în același timp, n'au uitat nici de afacerile sale interne administrative, ci în continuu a dat semne de vîeață luptându-se alătura cu celea lată comune din comitat și împlinind cu acurătează toate sarcinile și datorințele publice cetățenești, impuse prin ordinăriunile și legile patriei.

A) PRIMARI:

1726–68	Joan Timochia (Timofei),
1769–81	Vasiliu Săcan,
1781–2	Luca Selegean,
1782–87	Ioan Bălaş,
1787–89	Elia Berbecar,
1790	Ioan Bălaş
1794	Tifor (Christofor) Moroșan rect. Mureșan
1895	Ioan Bălaş
1796–8	Ioan Ardelean
1798	Urs Cioltean,
1799–1800	Zacharie Sabău
1801	Ioan Ardelean
1802–4	Ştefan Măhesz (Michiș)
1805	Ioan Ardelean
1806	Ioan Bălaş
1807–8	Toma Muntean

1809	Ioan Bălaş
1810	Ştefan Măhesz (Michiș)
1811	Petru Săcan
1812–3	Ioan Ardelean
1814–5	Petru Stan
1816	Teodor Curtean,
1817–22	Petru Misareș
1823	Demetriu Tulcan
1824	Nicolau Berbecar
1825	Michail Otlăcan
1826–7	Lup Cioltean
1828–9	Pavel Bandur
1830–1	Urs Hodageu
1832–4	Ioan Tîrrian
1834–5	Ştefan Komár
1836–7	Ioan Berbecar
1838–9	Ştefan Komár
1840–3	Petru Popa

V. / A KÖZSÉG BELSŐ IGAZGATÁSA

Mindamellett, hogy a múltban a folytonos és véres háborús-kodás községünköt nagyon megkárosította, békéjét feldúltá, és megterhelte mindenféle rendkívüli hozzájárulással: mégsem felejtődtek el annak belső igazgatási dolgai, hanem elődeink állandóan életjelt adva küzdöttek a többi vármegye-beli községekkel együtt, hogy pontosan teljesítsenek minden köz- és állampolgári kötelezettséget és feladatot, melyeket a haza rendletei és törvényei megköveteltek.¹⁵

A) A BÍRÓK:

1726–68	Joan Timochia (Timofei),	1805 Ioan Ardelean
1769–81	Vasiliu Săcan,	1806 Ioan Bălaş
1781–2	Luca Selegean,	1807–8 Toma Muntean
1782–87	Ioan Bălaş	1809 Ioan Bălaş
1787–89	Elia Berbecar,	1810 Ştefan Măhesz (Michiș)
1790	Ioan Bălaş	1811 Petru Săcan
1794	Tifor (Christofor) Moroșan javítva Mureșan	1812–3 Ioan Ardelean
		1814–5 Petru Stan
1895	Ioan Bălaş	1816 Teodor Curtean,
1796–8	Ioan Ardelean	1817–22 Petru Misareș
1798	Urs Cioltean,	1823 Demetriu Tulcan
1799–1800	Zacharie Sabău	1824 Nicolau Berbecar
1801	Ioan Ardelean	1825 Michail Otlăcan
1802–4	Ştefan Măhesz (Michiș)	1826–7 Lup Cioltean
1805	Ioan Ardelean	1828–9 Pavel Bandur

¹⁵. E fejezet további részében (44–50. oldalig) a községi bírók kimutatásai alapján a szerző részletezi a különböző években a község anyagi helyzetét (jövedelmeit, kiadásait), valamint 1726-tól a jegyzők névsorát.

1844 Ioan Abrudan
1845 Teodor Gros
1846-7 Ștefan Komár
1848 Ioan Selegean
1848 Moise Muntean
1849 Ioan Tărian
1850-1 Moise Cioltean
1853-4 Vasiliu Gros
1855-6 Ștefan Săcan
1857-59 Toma Oravetz
1860 Vasiliu Selegean
1861-2 Gavril Muntean

1863-4 Ioan Muntean
1865-6 Vasiliu Gros
1867-70 Georgiu Passali
1871-75 Petru Popa
(Mărian)
1876-83 Vasiliu Selegean
1884 Teodor Popa
1885-6 Ioan Hodageu
1887 Georgiu Gros
1888-9 Ștefan Tărian
1890 Michail Mikus
1891-2 Petru Santău

1830-1 Urs Hodageu
1832-4 Ioan Tărian
1834-5 Ștefan Komár
1836-7 Ioan Berbecar
1838-9 Ștefan Komár
1840-3 Petru Popa
1844 Ioan Abrudan
1845 Teodor Gros
1846-7 Ștefan Komár
1848 Ioan Selegean
1848 Moise Muntean
1849 Ioan Tărian
1850-1 Moise Cioltean
1853-4 Vasiliu Gros
1855-6 Ștefan Săcan

1857-59 Toma Oravetz
1860 Vasiliu Selegean
1861-2 Gavril Muntean
1863-4 Ioan Muntean
1865-6 Vasiliu Gros
1867-70 Georgiu Passali
1871-75 Petru Popa
(Mărian)
1876-83 Vasiliu Selegean
1884 Teodor Popa
1885-6 Ioan Hodageu
1887 Georgiu Gros
1888-9 Ștefan Tărian
1890 Michail Mikus
1891-2 Petru Santău

C) ANTISTIA COMUNALĂ IN ANUL 1892

Primar: Petru Santău
Jude secundar: Michail Muntean.
Jurații: Demetriu Avram, Michail Sabău, Florian Gros,
Ioan Csáki, Andrei Dila, Petru Popa și Martin Kováts.
Tutor orfanal: Georgiu Borbil.

D) REPREZENTANȚA COMUNALĂ IN ANUL 1892

1. *Viriliști*: Cont. Coloman Almásy, Ștefan Tărian, Vasiliu Abrudan, Michail Mikuș, Iosif-Ioan Ardelean, Georgiu Gros M., Georgiu Stan T., Ioan Selegean, Ioan Muntean, Teodor Șipoș, Vasiliu Gros, Ioan David, Demetriu Olar, Petru Chirilescu, Petru Popa, Vasiliu Beleș, Pavel Körmöczky, Martin Tyeluk, memb. suplem. Georgiu Nicula A., Georgiu Santău S.

C) A KÖZSÉGI ELÖLJÁRÓSÁG 1892-BEN

Bíró: Petru Santău
Másodbíró: Michail Muntean
Esküdtek: Demetriu Avram, Michail Sabău, Florian Gros, Ioan Csáki, Andrei Dila, Petru Popa és Martin Kovács.
Árvagyám: Georgiu Borbil

D) A KÖZSÉG KÉPVISELŐTESTÜLETE 1892-BEN

1. *Virilisták*: Gróf Almásy Kálmán, Ștefan Tărian, Vasiliu Abrudan, Michail Mikus, Iosif-Ioan Ardelean, Georgiu Gros M., Georgiu Stan T., Ioan Selegean, Ioan Muntean, Teodor Șipoș, Vasiliu Gros, Ioan David, Demetriu Olar, Petru Chirilescu, Petru Popa, Vasiliu Beleș, Pavel Körmöczky, Martin Tyeluk, Póttagok: Georgiu Nicula A., George Santău S.

2. Aleși: Matei Komár, Ioan Hodăgeu, Michail Bandur, Ioan Muntean, Martin Kováts, Vasiliu Gros, Georgiu Borbil, Ștefan Crișan, Georgiu Balint, Petru Santău, Michail Ardelean C., Michail Gancea, Ludovic Dunka, Martin Tyeluk, Moise Santău, Demetriu Stan, Petru Berbecar, Demetriu Berbecar, membr. suppl. Michail Ciumpila și Ioan Csáki.

VI. / STAREA AGRICULTURALĂ A COMUNII

Românul să ocupă bucuros cu agricultura; la aceasta a fost avisat din vechime și aceasta este ocupățiunea lui de predilecție și astăzi.

În trecut sătenii nostri arau cu plug de lemn; călcau cu caii și secerau cu coasa. În aceasta privință erau mai înaintați încă în trecut, ca alții prin alte ținuturi, unde și astăzi se ară cu plug de lemn, se calcă cu boi, se seceră cu secera și se vîntură, cu lopata.

Cu un cuvânt pe terenul economiei, la noi încep a se introduce reguli mai raționale și mai rentabile. Aceasta se poate atribui și mulțumi mai vîrtoș comasării pămîntului; pentru că economul văzîndu-și pămînciorul într-o masă, adeca compact și într-un loc nu are atâtă perdere de timp, ca mai nainte când acela, mult-puțin era împărțit în parcele respondite prin toate teritoarele comunali, și este mai înde-mănatic a intreprinde ori ce ram de economie. La cultivarea mai rațională a pămînturilor la noi, precum în trecut așa și astăzi mult a contribuit și contribuie domnia de pămînt din loc, unde economii nostri zilnic să pot convinge despre apărătele agronomice mai practice și folositoare. Întrebui-țarea mașinelor de trierat și de séménat; ventilatoarele mai

2. Választottak: Matei Komár, Ioan Hodăgeu, Michail Bandur, Ioan Muntean, Martin Kováts, Vasiliu Gros, Georgiu Borbil, Ștefan Crișan, Georgiu Bálint, Petru Santău, Michail Ardelean C., Michail Gancea, Ludovic Danka, Martin Tyeluk, Moise Santău, Demetriu Stan, Petru Berbecar, Póttagok: Michail Ciumpila és Ioan Csáki.

VI. / A KÖZSÉG MEZŐGAZDASÁGI HELYZETE

A román ember örömmel foglalkozik a mezőgazdasággal; erre kényszerült a régmúltban és ma is ez a kedvelt foglalkozása.

Régen a falubeliek faekével szántottak, lóval nyomtattak és kaszával arattak. E tekintetben már a múltban előrehaladottabbak voltak, mint mások más vidékeken, ahol még ma is faekével szántanak, ökrökkel nyomtatnak, sarlóval aratnak és lapáttal rostálnak.

Egyszóval a gazdálkodás terén nálunk ésszerűbb és rentabilisabb szabályokat kezdenek bevezetni. Ezt különösen a föld tagosításának tulajdoníthatjuk és köszönhetjük, mert a gazdálkodó egy darabban, vagyis összevontan és egy helyen látva földecskéjét nincs annyi idővesztesége, mint korábban, mikor az a föld sok kis parcellára volt osztva, szétszórtan, a község egész területén, így kényelmesebb belefogni a gazdálkodás bármely ágába. Az ésszerűbb földműveléshez nálunk úgy mint régen, ma is sokban hozzájárult és hozzájárul a helyi uradalom, ahol gazdálkodóink naponta meggyőződhetnek a praktikusabb és hasznosabb mezőgazdasági gépekről. A cséplő- és vetőgépek használata, az újabb gabonarosták, nemkülönben a kettős és hármas vas-

nouă; nu altcum plugurile de fer duple și triple și alte apărate de economie după sistemele și invențiunile mai nouă, ieu dimensiuni tot mai mari pre la plugarii de aici. Câmpia care cu puțin mai nainte era pustie, astăzi, este veselă și îmbrăcată într'un esterior romantic, plăcut și atrăgător.

Dară să facem mai nainte o revistă scurtă preste starea agricolă din trecut, ca se ființă în stare a reflecta, respective ca se putem face concluziune la cea de față.

Aceea într'un colorit destul de posmorît, astfel se descrie prin un document oficios dătat la anul 1786.

1. Pămînturile arătoare sînt în două călcături, acește sînt bune și sînt îndemînatice atât pentru grâu, cât și pentru alte proiecte; cu toate aceste alocuri se găsesc și sithiuri*)

2. Fînătele încă sînt bune, și produc fîn bun pentru îngrășarea vitelor.

3. Oraș acomodat pentru vînzare, se află în apropiere de patru mile de pămînt.

4. Tot felul de vite umblă pe o pasiune, care însă nu este de ajuns pentru nutrirea lor.

5. Afară de fântăni, alte locuri nu sînt pentru adăpatul vitelor.

6. Lemne de clădit și de foc nu sînt.

7. Locuitorii nu poșed vii.

8. În hotarul satului nefiind păduri, nu avem nici ghinde.

9. Zeciuiala, de când ne știm, nu a fost la noi în us.

10. Locuitorii nu poșed grădini pentru poame, cirechiște și pentru alte soiuri de legumi.

11. Treștie sau treșterie nu avem de loc.

12. Prin părțile aceste nu avem sărărie, prin ce am ave modru de-a ne căstiga bani cu purtatul sării.

13. Prin părțile aceste nu avem nici un fel de fabrică.

* Aceasta este un fel de pămînt alcalin; neroditor și nefolosibil.

ckék és más, új rendszerű gazdasági eszközök és találományok egyre nagyobb mértékben terjednek el az itteni parasztok körében. A határ, amely nemrég még pusztaság volt, ma vidám, romantikus, tetszetős és vonzó külsőt öltött.

De előbb tekintsük át röviden a múlt mezőgazdasági helyzetét, hogy képesek legyünk megfelelő utalásokat tenni, illetve következtetést levonni a jelenlegiről.

Meglehetősen sötét színekben írják azt le egy 1786-i hivatalos dokumentumban:

1. A szántóföldek két fordulóban találhatók. Ezek jók és alkalmasak mind a búzának, mind más gabonaféléknek, amellett azonban van bennük helyenként szikes rész¹⁶.

2. A kaszálók is jók, és jó szénát adnak a marhák hizlalásához.

3. Vásárra berendezkedett város található a közelben négy mérföldre.

4. mindenféle állat egy legelőre jár, amely viszont nem elég a táplálásukra.

5. A kutakon kívül más hely nincs az állatok itatására.

6. Épület- és tűzifa nincs.

7. A lakosok nem rendelkeznek szőlővel.

8. A falu határában nem lévén erdő, nincs makk sem.

9. A tized, amiötá csat létezünk, nálunk nem volt bevezetve.

10. A lakosknak nincs gyümölcsökertjük, káposztás- és más zöldségeskertjük.

11. Nád vagy nádas egyáltalán nincs.

12. Ezen a vidéken nincsen sóbánlya, hogy módjuk lenne pénzt keresni sóhordással.

13. Ezen a tájon nincsen semmiféle gyár.

16. Ez egy alkálit (sókat) tartalmazó talajfél; nem termő és nem hasznosítható.

14. Ape curgătoare încă nu sunt, prin cari locuitorii ar ave un fel de căstig cu navigațiunea.

15. Munți producători de vinuri bune sunt în apropiere de noi ca la 6 miluri de pămînt.

16. Neavînd păduri și munți, nu putem arde nici var, nici cărbuni.

17. Comuna poșede un teritor de cosit (fânație) pentru trebuințele publice comunali, cam pentru 50 de lucrăși.

18. În hotar apă corespunzetoară pentru topitul cânepei încă nu este.

19. Domnia de pămînt din loc, poșede de aici o moară sacă; afară de aceasta mai sunt moare de apă, dară în depărtare de noi ca la 1½ miluri de pămînt.

20. Din cărăuse nu putem căstiga nimic, tot aşa nu putem căstiga nici cu mâna. Locuitorii sunt avisați a-se duce la coasă, prin pustele învecinate, sau la cetatea din Arad, la lucru.

După tabela urbarială dela anul 1771 situațiunea agricolaturală a fost următoarea:

Pămînt arător a fost 1166 holde: pasciune: 497, ear nefructifer 85 de holde; cu totul: 1748 de holde.

Possesiunea s'au împărțit astfel: Numărul intravilanelor: 124. Calitatea pămînturilor pentru ferd. poș 1/8:207; 2/8:48; 3/8:4; 4/8:8; 6/8:2.

În timpurile mai recente și anume pe la anul 1876 a fost pămînt arător: / 5379.1181 iugere cat. / fânațe: 339.1256 iugere cat.; / vie: 26.1050 iugere cat.; pasciune: 1618.1303 iug. cat.; pădure: 54.1410 iugere cat.; tresterie: 22.668 iugere cat.; intravilane: 15.232 iug. cat.; de tot: 14.457.700 iug. Neroditor: 374.453 iug.

După catastrul din urmă în totalitatea claselor a fost pămînt arător: 5426.956 iug. cat.; intravilane: 46.54 ; fânațe :

14. Folyóvizek sincsenek, hogy a lakosoknak valami keresete lenne a hajózással.

15. Jó bortermő hegyek vannak a közelben, úgy hat mér-földnyire.

16. Mivel nincsenek erdeink és hegyeink, nem tudunk égetni sem meszet, sem szenet.

17. A közszükségletek kielégítésére a községnek van egy kaszálója, körülbelül 50 embernek adva munkát.

18. A határban a kender áztatására nincs alkalmas víz.

19. Az itteni uradalomnak van egy kiszáradt vízimalma; ezen kívül vannak még vízimalmok, de messzebb, úgy más-fél mér földre tölünk.

20. A fuvarozásból semmit sem tudunk keresni, ugyanígy a kétkezi munkával sem. A lakosok rákényszerülnek, hogy elmenjenek kaszálni a szomszédos pusztákra, vagy az aradi várba dolgozni.

Az 1771-i urbáriális kimutatás szerint a mezőgazdasági helyzet a következő volt:

1166 hold szántóföld; 497 hold legelő, 85 hold terméketlen; összesen 1748 hold.

A birtoklás a következőképpen oszlott meg: a beltelkek száma 124. A földek minősége pozsonyi mérő szerint 1/8:207; 2/8:48; 3/8:4; 4/8:8; 6/8:2.

Az utóbbi időben, például 1876-ban szántóföld volt: 5379 kat. hold 1181 négy szögöl; kaszáló: 339 kat. hold 1256 négy szögöl; szőlő: 26 kat. hold 1050 négy szögöl; legelő: 1618 kat. hold 1303 négy szögöl; erdő: 54 kat. hold 1410 négy szögöl; nádas: 22 kat. hold 668 négy szögöl; beltelek: 15 kat. hold 232 négy szögöl. Összesen: 14 457 kat. hold 700 négy szögöl; nem termő: 374 kat. hold 453 négy szögöl.

Az utóbbi lajstrom szerint a szántóföldek különböző osztályai összesen 5426 kat. hold 956 négy szögöl; a beltelkek

557.997 ; vie : 26.132 ; pasciune : 1318.1592 ; pădure : 53.1239 ; tresterie : 18.707 ; nepredictiv: 354.1503 □.

Mai nainte venitul curat al unui iuger catastral p. e. după clasa a III. era: 9 fl. 38 cr., astăzi după cl. a II. este: 12 fl. 50 cr.

Recolata de grâu după un iuger catast. în hectolit. la anul 1884 a fost: 10, ear în anul 1891 : la 12 hl.

Prețurile bucatelor, după câte o majă metrică a fost la:

Anul 1879/80, grâu calitatea per hect. 76³, prețul per 100 chilo : 12 fl. 59 cr., orz prețul per 100 chilo 6 fl. 43 cr., cucuruz (porumb) prețul per 100 chilo 6 fl. 28 cr.

Anul 1883/84, grâu calitatea per hect. 74³, prețul per 100 chilo: 9 fl. 29 cr., orz prețul per 100 chilo: 6 fl. 49 cr., cucuruz! (porumb) prețul per 100 chilo: 5 fl. 59 cr.

Anul 1885/86, grâu calitatea per hect. 80, prețul per 100 chilo: 7 fl. 61 cr., orz prețul per 100 chilo: 5 fl. 10 cr., cucuruz (porumb) prețul per 100 chilo: 4 fl. 79 cr.

Anul 1890/1. grâu calitatea per hect. 78, prețul per 100 chilo: 9 fl. 20 cr., orz prețul per 100 chilo: 6 fl. 10 cr., cucuruz (porumb) prețul per 100 chilo: 6 fl.

Precum atinseiu la începutul capilului de față, astfel repet și aci, că comăsarea pământului a fost un profit pentru sătenii nostri ce aicia; dară cu ocasiunea aceea s'au făcut o mare eroare din partea antistei de pe timpul acela. Anume pe întreg hotarul comunii nu s'au lăsat un petec pentru pasciune (imaș.)

De aci a urmat apoi aceea împrejurare regretabilă și desastroasă pentru locuitorii, că neavând unde-și ținea vitele, prăsirea acelora a scăpată din an în an, încât până când mai nainte un stăpân ave căte: 3 vaci; 12 boi; 6 cai; 30 rimbatori și 300 de oi, astăzi în total (adecă, la toți locuitorii comunii) să găsesc vite cornute: 5 tauri; 161 de vaci; 80 de boi; 195

46 kat. hold 54 négysszögöl; kaszáló 557 kat. hold 997 négysszögöl; szőlő 26 kat. hold 132 négysszögöl; legelő 1318 kat. hold 1592 négysszögöl; erdő 53 kat. hold 1239 négysszögöl; nádas 18 kat. hold 707 négysszögöl; nem termő 354 kat. hold 1503 négysszögöl.

Azelőtt egy III. osztályú kat. hold tiszta jövedelme 9 Ft 38 krajcár volt, ma a II. osztályú hoz 12 Ft 50 krajcár.

A búzatermés egy katasztrális holdon hektoliterben 1884-ben 10, 1891-ben pedig 12.

A termények ára mázsánként:

1879/80-ban a búza minősége hektoliterenként 76³; ára mázsánként: 12 forint 59 krajcár, az árpa mázsánként 6 forint 46 krajcár, a kukorica mázsánként 6 forint 28 krajcár.

1883/84 a búza minősége hektoliterenként 74³, ára mázsánként 9 forint 49 krajcár, az árpa mázsánként 6 forint 49 krajcár, a kukorica mázsánként 5 forint 59 krajcár.

1885/86-ban a búza minősége hektoliterenként 80, ára mázsánként 7 forint 61 krajcár, az árpa mázsánként 5 forint 10 krajcár, a kukorica mázsánként 4 forint 79 krajcár.

1890–91-ben a búza minősége hektoliterenként 78, ára mázsánként 9 forint 20 krajcár, az árpa mázsánként 6 forint 10 krajcár, a kukorica ára mázsánként 6 forint.

Mint ahogyan a fejezet elején említettem, ugyanúgy megismétlek itt is, hogy a földek tagosítása hasznott hozott a falubeliéinknek; de akkor egy nagy tévedést is elkövetett az akkori elöljáróság. Nevezetesen az egész község határában nem hagyta egy talpalatnyi legelőt sem.

Ebből következett aztán az a sajnálatos és szerencsétlen körülmény a lakosság számára, hogy nem lévén hol tartani állataikat, azok száma évről évre csökkent, olyannyira, hogy míg annak előtte egy tulajdonosnak volt 3 tehene, 12 ökre, 6 lova, 30 sertése és 300 juha, ma összesen (vagyis a község

viței de 1–3 ani cai: 60 de ărmăsari; 355 de iepe; 170 de jugăniți și 98 mânzi. Rîmători: 18 veri, 362 de scroafe și 1216 porcei. Oițele, între împrejurări grele, numai conlocuitorul Vasiliu Sabău le mai ține azi în număr, ca la 100–200 de capete.

Din cele espuse să vede, că locuitorii de aicia să ocupă cu sârguință mai mult cu semenatul bucatelor, adecă cu economia de câmp, și decumva în aceasta privință se ivesc niște ani sterili și neroditori, apoi economii – neavând și alte isvoare de căstiguri – sănt espuși la ceala mai mare lipse.

Afară de înghiețurile târzie este o mare calamitate pentru economiei de aicia și aşa numita rugină, care aşezându-se pe bucate și mai ales pe grâu, căsună înmense pagube. De alt-mintrelea calitatea grâului de aici este escelintă; e oțelos și nu are păreche în greutate. Săcară nu se prea produce; numai ici colea, orzul se produce, dar și acela în cantitate mai mică. Cucuruzul se produce pe un teritor estins; produce binișor și este de o calitate bună. Ovșul se produce mai ales pentru trebuințele locale. Rapiță arareori se samănă de câte un econom, și când îi umblă vremea, este foarte rentabilă. Înul se samănă numai puțin; eară cânepa pentru trebuințele casnice. Lucerniștele suplinesc locul pășunelor. În productivitatea cât mai estinsă a napilor de zăchar (*Sium sisarum*) desvoală multă bunăvoieță notariul de aicia, Nicolau Serb, și mai ales lui se poate mulțumi, că economiei de aici ocupă azi și cu acest articol de economie rentabilă.

Pomăritul, legumăritul și albinăritul la noi se poartă în măsură foarte mică și neînsenmată. Așa putea zice, că toate aceste să fac numai din poftă, și de leac. Econoama își îngădește un teritor de cățăva pași; acolo își samănă puțin petrinjel, sălată, morcovii (napi) și crastaveți; iar stăpânelui își coalează și sădește câte un măr de sănziene, câte un vișin, prun

összlakosságának) van: szarvasmarhából: 5 bika, 161 tehén, 80 ökör, 195 (1–3 éves) borjú, lovakból: 60 csődör, 355 kanca, 170 herélt és 98 csikó. Sertésből: 18 kan, 362 koca és 1216 malac. Birkákat nagyon nehéz körülmények között ma csak Vasiliu Sabău tart, körülbelül 100–200 darabot.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az itteni lakosok elsősorban szorgos növénytermeszettel, vagyis a határbeli gazdálkodással foglalkoznak. És ha netán előfordulnak terméketlen esztendők, a gazdák – nem lévén más kereseti forrásuk – a legnagyobb nélkülezésnek vannak kitéve.

A késői fagyok mellett az itteni gazdálkodókra nagy cspás még az úgynevezett rozsda, amely lerakódva a terményekre és különösen a búzára, hatalmas károkat okoz. Más-különben az itteni búza minősége kitűnő: acélos és párritítóan fajsúlyos. A rozs nem nagyon terem, csupán itt-ott; árpa terem, de az is kisebb mennyiségen. Kukoricát kiterjedt területen termesztenek. Jócskán terem és jó minőségű. A zabol főleg helyi használatra termeszti. Repcét ritkán vet egy-egy gazdálkodó, és amikor kedvez az idő, igen kifizetődő. Lent csak keveset vetnek, a kendert viszont házi használatra. A lucernafélék pótolták a legelőket. A cukorrépa kiterjedt termesztsében nagyon sok jóindulatot mutat az itteni jegyző Nicolau Serb és főleg neki köszönhető, hogy az itteni gazdálkodók ma ezzel a hasznos hajtó gazdasági terménnyel is foglalkoznak.

A gyümölcsstermesztés, a zöldséghemesztés és a mérhészet mértéke nálunk nagyon kicsi és jelentéktelen. Mondhatnám, hogy mindeneket csupán kedvtelésből és orvosság céljára művelik. A gazdasszony bekerít néhány lépésnyi területet, ott vet magának egy kis petrezselymet, salátát, répát és uborkát; a gazda pedig itt-ott ültet egy-egy nyári almafát, egy-egy meggy-, szilva- és cseresznyefát, és egyik-másik nagyon

și cires și foarte arareori să mai ocupă câte unul și cu stupăritul. Atâtă este totul, ce se face la noi în aceasta privință.

La o economie de câmp mai extinsă se recer și argați (servitori) lucrași și ziași. Aceia mai nainte cu 100 de ani erau dotați anualminte aşa, după cum plăurile lor erau staverite pe la comitat.

VII. / STAREA SANITARIĂ A COMUNII

Astăzi întreg teritorul comunii noastre stă din câmpie și numai îci coalea se ivesc unele dâmburele (movile).

În trecut preste câmpia aceasta vastă serpuiau mai multe arterii (vîne) escate din ploi și din revărsările apelor, precum și din apele curgetoare învecinate; acele apoi tot mereu s-au format în belți, noroaie, rîturi și mocirle.

Starea aceasta neregulată se înțelege, că a avut o mare influire asupra salubrității comunii. Frigurile intermitente (periodice); epilepsia și zgăibile de cari pătimeau $\frac{1}{3}$ parte a locuitorilor, erau tot atâtea rezultate de ale evaporării belților mochnite și împuțite.

Durere, căci aceasta stare nu s'a îndreptat prea mult nici chiar până în ziua de astăzi, și dacă este ca se măresprim într'un mod nefavoritor la vre-un loc din această scriere, apoi neîndoit, că în capitolul de față trebuie se o fac. Atât prin comună, cât și afară de comună apele stătătoare, aşa numitele belți nu sunt canalizate, regulate și conduse.

De aci nu e mirare, că primăvara și preste tot în timpul evaporării apelor, grasează și astăzi într'un mod atât de teribil și înfricoșat bolele contagioase (lipicioase) dintre cari

ritkán foglalkozik măheszettel. Ez minden, amit nálunk e te-kintetben csinálnak.

Egy kiterjetdebb földműveléshez szolgálók, alkalmazot-tak és napszamosok szükségesek. Ezeket száz évvel ezelőtt évente fizették, úgy ahogyan a fizetések a vármegyénél megállapították.¹⁷

VII. / A KÖZSÉG EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETE

Ma községünk egész területe síkság, csupán itt-ott bukan elő néhány domboscska.

Régen ezen a kiterjedt síkságon eső és árvíz vájta vagy a közeli folyókból keletkezett erek kígyóztak, azok aztán folyamatosan tavakká, sárrá, posvánnyá és mocsárrá alakultak.

Érthető, hogy ez a rendezetlen állapot rontotta a község közigézségügyi helyzetét. A malária, az epilepszia és a ki-ütések, amelyektől a lakosság egyharmada szennedett, a fojtó és megbüdösödött tavak kipárolgásának az eredményei.

Sajnálatos, hogy ez a helyzet mind a mai napig nem sokat javult, és kénytelen vagyok kedvezőtlen dolgokat mondani ezen írás egyik-másik részében. Kétségtelen, hogy ennél a fejezetnél meg kell tennem. Mind a községen, mind a községen kívül, az állóvizek, az úgynevezett mocsarak nincsenek csatornázva, szabályozva és elvezetve.

Ezért nem csoda, hogy tavasszal és mindenütt a vizek el-párolgásának idején, ma is rettenetes és félelmetes módon

17. A fejezet további részében a szolgálók és a napszamosok vármegye által megállapított fizetését közli (59-60. oldalig), valamint tértelserűen az élelmisze-rek áráit.

amintesc cu deosebire lungoarea (thyfus), scarlatina (difteria) și a uneori holera.

Cumcă boalele aceste periculoase se lătesc tot mai tare din germanile lor tăinuit, pre lângă séracie și fântânele cele rele cu apă de beut poarta vina în parte și singur poporul, carele de și cu o stare mai bunisoară, în nestiință sa, nu primește nemijlocit consiliile medicilor și nu prea are încredere în ei.

Ce e drept în timpurile de mai nainte, poporul nostru nici nu a avut prilej de a-se împretini cu causa sănitariă; pentru că numai câte un biet de barbier sau cel mult vre un chirurg rătăcit – și acela pe la domniă era stăpânul vieții și morții. Astăzi însă se găsesc numai aci în comuna noastră: un universe medicinae doctor*); un medic veterinar; doi barbieri și 4 moașe calificate, ca tot atâtea organe sanitarie, și totuși nu aleargă bucuros după ajutorul lor în casuri de morburi grave.

Ca pretotindenea astăzi, aşa și în comuna noastră mai mare este mortalitatea între prunci nevinovați. La anul 1871 dintre 193 de răposați, 98 au fost sub 5 ani. La anul 1881 dintre 268 răposați – 180 au fost sub 5 ani. La anul 1891 dintre 206 răposați – 142 au fost sub 5 ani.** Și aşa preste tot se poate pune mortalitatea pruncilor la an de $\frac{2}{3}$. Dintre una miă de locuitori în timp normal la anul 1875 au răposat 50; la anul 1885 au răposat $68\frac{20}{30}$ adecă după un calcul mijlociu 40% .

Este o rătăcire foarte mare, că din punctul de vedere al creșterii, poporul mai sérac își socotește copilașii de sarcină a vieții, și să bucură foarte, când aceia apun cu zile în vrăsta

* Institutul de vaccină (cow-pox) al medicului Dr. A. Zoltan stabilită pentru succesele strălucite, este pretotindenea renunțat, atât în Monarhia Austro-ungară, cât și în România și statele balcanice. La expozițiunile de igienă infantilă a fost premiat cu diplomă și medalie de aur.

** Fără espunerile coloralte confesiuni conlocuitoare.

terjednek a ragályos betegségek, melyek közül ki kell emel-nem a tífuszt, a skarlátot, a diftériát és néha a kolerát.

Annak, hogy ezek a veszélyes betegségek egyre jobban terjednek rejtett csírákból, a szegénység és a rossz ivóvízű kutak mellett, részben maga a nép is oka, amely legyen bár jómódú, tudatlanságában nem fogadja meg kellőképpen az orvosok tanácsait és nem nagyon bízik bennük.

Az igaz, hogy régebben népünknek nem is volt alkalma megbarátkozni az egészségügyi előírásokkal, mert csupán egy-egy szegény borbély, vagy esetleg egy eltévedt sebész – az is az uradalomnál – volt az élet és a halál ura. Ma azonban községünkben is található egy általános orvos,¹⁸ egy állatorvos, két borbély és négy képesített bába, valamennyi egészségügyi szakember, mégsem rohannak szívesen a segít-ségüket kérni a súlyos esetekben.

Mint mindenütt ma, a mi községünkben is az ártatlan gyerekek között nagyobb a halandóság. 1871-ben a 193 el-hunytból 98-an voltak öt éven aluliak. 1881-ben a 268 el-hunytból 180 volt öt éven aluli. 1891-ben a 206 elhaláltból 142-en voltak öt éven aluliak.¹⁹ Így hát $\frac{2}{3}$ -ra tehetjük általában a gyerekek halandóságát. 1875-ben ezer lakosból idősebb korban ötvenen haltak meg. 1885-ben a holtak száma 68 $\frac{20}{30}$, azaz átlagszámlával 40% .

Nagyon nagy tévhit, hogy nevelés szempontjából a szegényebbek az élet terhének tartják a gyermeket és nagyon örülnek, amikor azok zsenye korukban mennek el, azaz még nem foghatták be kisebb állatok őrzésére. Őszintén bevallom, nemegyszer felháborodtam a szegény ártatlanok

18. Dr. A. Zoltán orvos oltási intézete (cow-pax), akit kiváló eredményeiért helyeztek ide, mindenfelé híres az Osztrák-Magyar Monarchiában ugyanúgy, mint Româniaban és balkáni államokban. A gyerekhiigiéniai kiállításokon oklevéllel és aranyéremmel jutalmazták.

19. A többi helybeli felekezet adatai nélkül

fragedă, adecă până ce nu i-a putut întrebuința la niște porcuți. Mărturisesc sincer, că nu odată m'au atins în mod consternativ pe la înmormântarea bietului nevinovat expresiunea nemotivată a babelor; care în loc se zică: «ce pagubă după iel! încă doresc ferbinte, zicând: «câți ca iel, toți după iel!»

Despre încheierea căsătoriilor am se spun un rezultat mai favoritor, în cât pe una mię de locuitori anualminte cad câte 13 căsătorii. La anul 1874 au fost 51; la anul 1884 au fost 44; iar în anul curintă 1892 preste 42 căsătorii încheiate. Nu mai puțin favoritoare sunt și nașterile. La anul 1870 au căzut pe una mię de locuitori 66 de nașteri; la anul 1880 73 $\frac{2}{3}$, nașteri; iar la anul 1890 75 de nașteri; adecă după un calcul mijlociu anualminte 66 de nașteri.

Ireligiositatea de care strălucește secolul de astăzi și care a străbătut în lumea de acuma pretotindenea; precum și moda negenantă de-a ținea la casă concubină a infectat mai reu de cât boalele contajioase (lipicioase) și pre poporul rural. În trecut era poveste vre un cas de naștere nelegiuță la țaran, și se condamna cu asprime și cu rușinare; astăzi este la ordinea zilei, și s'au prefăcut în us tiran. Chiar în comuna noastră dela un timp în coace, avem anualminte câte 4-5 casuri nefericite la sută.

Dară pre lîngă toate, că constelațiunile climatice, atât în trecut, cât și astăzi au fost și sunt nefavoritoare: totuși după datele ce le avem la mâna și le espuserăm în câtva, vedem în poprațiunea de aici un crescément destul de considerabil, și cumcă firul vietii locuitorilor de aici s'au estins și se estinde și în aceasta regiune neptunică destul de binișor, până chiar la 70, 80, 90 și 100 de ani.

temetésén az öregasszonyok indokolatlan kifakadásán, akik ahelyett, hogy azt mondta volna – »milyen kár értük« hőn óhajtották, mondva: »ahány, mint ő, mind utána!«

A házasságkötésekkel illetően kedvezőbb eredményről számolhatok be, amennyiben ezer lakosra évente 13 házasságkötés esik. 1874-ben 51; 1884-ben 44; folyó évben pedig, 1892-ben több mint 42 házasságot kötötték. Nem kevésbé kedvező a születések száma. 1870-ben ezer lakosra 66 születés esett; 1880-ban 73 $\frac{2}{3}$ születés; 1890-ben viszont 75; vagyis átlagszámlítás szerint évente 66 születés.

A vallástalanság, amelytől a mai század szinte tündököl és amely a mostani világot mindenfelé bezárta, valamint az a feszítelen divat, hogy vadházastársat tartanak, megfertőzte a falusi népet is, erősebben, mint a ragályos betegségek. Régen mesébe illő volt egy-egy törvénytelen gyermek születése a parasznál; és keményen elítélték és megszégyenítették; ma napirenden van, és megszokott dolog. Éppen a mi községünkben egy idő óta 100 születés után évente 4-5 ilyen boldogtalan esetünk van.

De mindamellett, hogy az éghajlati viszonyok mind a múltban, mind ma is kedvezőtlenek, mégis a rendelkezésre álló adatok szerint – és részben közöltem is – láthatjuk, hogy az itteni népesség növekedése elég jelentős és hogy az itteni lakosok életkora megnövekedett és szépen növekszik ebben a térségen is, egészen 70, 80, 90 és 100 éves korig.

VIII. / STAREA PROGRESIVĂ SAU CULTURALĂ A COMUNII

Progresul, – acesta ar fi obiectul de predilecțiiune, despre care 'mi-ar plăcea se vorbesc multe și frumoase în capitolul de față; însă durere, căci togma aci, în acest obiect am se vorbesc înregistrând mai puține îmbucurătoare cu privire la comuna noastră.

Ne mai amintind și alte împrejurări grele de-ale trecutului, – cum s'ar și putea închipui progres și cultură acolo, unde numai cu câteva zecenii mai nainte, învețătorii – lumenătorii poporului – erau aleși dintre niște simpli clopotari; ear localitățile de școală după cum arătau în capitolul III., erau esărâdate, și acele din silă, numai pe câte un an.

Pe lângă acestea, în poporul nostru a fost anevoință, că numai cu mare și multă forță s'au înduplecăt a se trezi din somnul seu letargic. Înțînd mortiș, – precum mare parte ține și astăzi – pre lângă principiul gresit, că cum au trăit moșii și strămoșii fără multă carte și școală, aşa vor trai și urmașii. Dără lancezimea și amortea aceasta a fost comună cu toți agronomii timpurilor trecute; în aceasta privință abea s'au deosebit în trecut poporul nostru de celelalte popoare conlocuitoare.

Precum în trecut, aşa și în present, economia de câmp, la care mai vîrtoș poporul nostru din punctul de vedere al susținerii e avisat, este causa principală, că și astăzi e atât de mare numărul necărturarilor și că nu toți prunci obligează cercetează școala regulat.

Dară nu'-mi este intenționea să denunț sătenii mei. Căci oci cât de departe m'aști estinde cu plânsoarea mea în aceasta materie, mai pre urmă trebuie se constată, că astăzi în poporul român de aici să arată multă bunavoință spre cultură.

VIII. / A KÖZSÉG HALADÓ VAGY KULTURÁLIS HELYZETE

A haladás – ez lenne a kedvenc tárgyam, amelyről nagyon sokat és szépet szeretnék mondani a jelen fejezetben; de sajnos éppen itt, ebben a tárgyban fogok községünkre vonatkozóan kevésbé örvendetes dolgokról beszélni.

Nem szólva a múlt egyéb nehéz körülményeiről, – hogyan is lehetne elképzelni a haladást és a kultúrát ott, ahol csupán néhány évtizeddel ezelőtt a tanítókat – a nép felvilágosítóit – holmi egyszerű harangozók közül választották; az iskolaként használt helyiségeket pedig, ahogyan már rámutattam a III. fejezetben is, bérletek, és azokat is kényszerűségből csupán egy-egy évre.

Emellett népünk nehezen, nagy és sok erő mozgósítása árán volt hajlandó felébredni letargikus álmából, halálig rágaszkodva – ahogyan sokan ma is – téves felfogásukhoz, hogy ahogyan nagyszüleik és elődeik megéltek kevés tanulással és iskolával, ugyanúgy fognak élni utódaik is. De ez a lankadtság és zsibbadás közös volt a múlt idők összes gazdálkodónál; e tekintetben a múltban népünk alig különbözőt a többi szomszédos néptől.

Ahogyan a múltban, úgy a jelenben is, a földművelés, amelyre népünk saját fenntartása érdekében van ráutalva, ez a fő oka annak, hogy még ma is oly nagy az iskolázatlanok száma, és hogy nem valamennyi iskolakötéles gyerek jár rendszeresen iskolába.

De nincs szándékomban falubelijemet megvádolni. Mert akár milyen messzire is mennék beadványommal, a végén mégis csak meg kell állapítanom, hogy az itteni mai román-ságban sok a jóindulat a kultúra iránt.

A bőkezűbb gazdálkodó kezd egy-egy újságot járatni és

Economul mai cu dare de mâna, începe a ținea câte o gazetă, și pentru noptile mai lungi de earnă își procură și câte o cărticică de cetit. De un timp în coace deschilinit mare trecere are calendarul ce să tipărește la tipografia diecesană din Arad, să întelege pentru lecturele instructive și interesante ce le conține acel calendar.

Din aceasta espunere mică, să învederează dară, că poporul este sătos după lectură acomodată inteligenții sale – și prelungă puțină bunavoință din partea celor chemați de-a da impuls, să ar putea forma pretotindenea prin comunele noastre rurale biblioteci poporale sau școlare, prin ce apoi am avut profitul și folosul vedut, în sporirea numărului creștinților deștepti și pricepuți.

Un sămn de vieată și un pas spre înaintare la noi, abăt la anul 1889 s'a făcut când s'au înființat chorul vocal din loc. Cu dtul 22 Februarie 1890 Nrul 11,863/VIII. întărinu-i se statutele prin Înalta. Minist. reg. de interne, la 26 Aug. 7 Sept. 1890 a dat primul concert reușit sub dirigența fostului dirigent T. Brătescu. Prosperarea acestui chor ar fi de dorit din punctul de vedere moral-religios-soțial.

Nu mai puțin însemnată este din punctul de vedere cultural, societatea de lectură mixtă înființată în anul trecut. Aceasta societate încă și are statutele sale aprobată de Înalta. Minist. reg. de interne cu datul 2 Maiu 1891. Nr. 32. 145. 6. m. V/10.

Președintele ei este: Michail Szekér prefectul domniei de aici. Membrii solvesc anualminte câte 2 fl. v. a. și sunt de toți 53 însă. Societatea poartă 2 foi: «Telegraful Român» și «Budapest»; Una umblă gratuită.

Mai este încă o societate de interes local, și aceasta este «societatea focarilor». S'au organizat la anul 1889 Iun. 10. eară statutele societății s'au aprobat la 1889 Sept. 4. sub Nr. 59.123 VII. m. int. În fruntea ei stă castelanul dominial din

a hosszú teli éjszakákra beszerez egy-egy olvasnivaló könyvecske. Egy ideje különösen nagy keletje van az aradi egyházmegyei nyomdában nyomtatott kalendáriumnak, érthetően, a benne lévő oktató és érdekes olasmányai miatt.

Ebből a kis ismertetésből is kitűnik, hogy a nép szomjúhozva a műveltségehez igazodó olasmányokat, és a buzditásra hivatottak kevéske jóindulatával ki lehetne alakítani mindenütt a mi községeinkben falusi vagy iskolai könyvtárat, amelyek meghozznák a kívánt hasznat és eredményt az értelmes és hozzáértő hívők számának növekedésében.

Az első életjel, a haladás felé vezető lépés nálunk alig 1889-ben történt meg, amikor is megalakult a helyi énekkar. Az »alapszabályokat« a királyi belügyminiszter örméltósága erősítette meg augusztus 26-án. 11 863/VIII-as szám alatt 1890. február 22-i dátummal. 1890. szeptember 7-én adta első sikeres hangversenyét T. Brătescu akkorai karnagy dirigálásával. Ennek a kórusnak a működése kívánatos volna morális, vallási és szociális szempontból.

Kulturális szempontból nem kisebb jelentőségű a tavaly létrehozott vegyes olvasókör. Ennek a körnek is megvannak a királyi belügyminiszter örméltósága által jóváhagyott alapszabályai 1891. május 2-i dátummal, 32.145. 6m. V/10. szám alatt.

Elnöke Szekér Mihály, az itteni uradalom prefektusa. Tagjai évente 2 forintot fizetnek és összesen 53-an vannak. A körnek két lap jár: a »Telegraful Român« és a »Budapest«. Egy lap ingyen jár.

Van még egy helyi érdekű kör és ez a »tűzoltók köre«. 1889. szeptember 4-én hagyták jóvá, 59.123. VII belügyminiszteri szám alatt. Élén a helyi uradalom ispánja, Szekér Károly áll, helyettese Böhm Miklós, a helyi uradalom titkára. Az itteni lakosok dicséretére legyen monda, hogy községünkben ritkán fordul elő tűz fóleg szándékos gyújt-

loc, Carol Szekér, ca subconducător Nicolau Böhm secretarul dominial din loc. Fie zis spre lauda locuitorilor de aici; căci în comuna noastră arareori să întemplă incendiuri și cu atât mai puțin intenționate. La dispuseștiunea focarilor stau 4 pumpe (pușce de apă) și toate apărantele trebuie înțioase în preț de 2000 fl. v. a.

Dintre gazetele române s-au purtat în comună la anul 1891 «Biserica și Școala», «Gazeta Transilvaniei» «Luminătorul», «Tribuna», «Gazeta Poporului», «Familia» și «Călicul».

IX. / SIGURANȚA PUBLICĂ A COMUNII

Siguranța publică în comuna noastră, preste tot este mulțumitoare. Moralitatea și respectiva religiositatea, care proprietate este baza siguranței publice, încă nu este atăcată și infiltrată de spiritul materialistic al seculului. – Dacă în trecut a fost casuri sporadice ale criminalității: jafuri, omoruri, bătăi și altele asemenea acestora, apoi astăzi cu oare-și care bucurie și măngăiere trebuie să inregistrez, că acelea să ivesc, și se întemplă mai arare-ori ba, ce e mai mult, însuși poporul își rădică glasul și își aplică verdictul asupra inmoralilor și făcătorilor de rele.

Chitichăzanul preste tot este religios și omul păcii; serviciul divin deschilinit în timp de earnă îl cercetează regulat, până când vara din cauza lucrului de câmp – în măsură mai mică. Moralitatea poporului se poate atribui mai verătos autoritatilor bisericesti, cari din timpurile cele mai vechi, a stat la culmea misiunii lor, sbiciuind până chiar în timpul de față fără de legile, opuse moralității.

În trecut justiția era foarte scurtă și promptă în ale sale

togatás. A tűzoltók rendelkezésére áll 4 pumpa (vízipuska) és minden szükséges készülék 2000 forint értékben. (V. a.)

1891-ben a román újságok közül községünkben a következő lapokat fizettek elő: »Biserica și Școala«, »Gazeta Transilvaniei«, »Luminătorul«, »Tribuna«, »Gazeta Poporului«, »Familia« és »Calicul«.

IX. / A KÖZSÉG KÖZBIZTONSÁGA

Községünkben a közbiztonság teljesen megfelelő. Az erkölcsöt illetve a vallást, amely a közbiztonság elsődleges alapja, még nem támadta meg és nem itatta át a század materialista szelleme. Ha régebben voltak is elszórtan bűnesetek – lopások, gyilkosságok, verekedések és más ezekhez hasonlók – ma némi örömmel és megelégedéssel állíthatom, hogy azok, amik megtörtének, ritkábban történnek meg, sőt maga a nép emeli fel hangját és ítéli el az erkölcssteleneket és a rosszakarókat.

A kétegyházi ember vallásos és békészerető. Rendszeresen látogatja az istentiszteletet, főleg télen, míg nyáron a mezei munkák miatt kisebb mértékben.

A nép erkölcsössége nagymértékben az egyházi hatóságoknak tulajdonítható, amelyek a legrégebbi időktől fogva küldetésük magaslatán álltak, ostorozva egészen a mai napig is az erkölcsösséggel szembenálló törvénytelenségeket.

Régen az igazságszolgáltatás nagyon rövid és gyors íté-

verdicte. Conflictele mai mărunte să complănuau ori să ju-decau la antistia comunală locală; nu aveau atâtea călări-berătoare (mântuitoare) ca și în zilele noastre. Numai chiar omorurile și jafurile mai mari să strecorau pe la tribunale.

X. / INDUSTRIA, NEGUȚATORIA ȘI COMUNICĂȚIUNEA COMUNII

Vitalitatea unui popor consciu de sine, zace în industrie neguțătorie și comunicățiune. În trecut chiar și popoarele cele mai culte puneau prea puțin pond pre acestea; astăzi chiar și cultura verii cărui popor se măsură după acestea; pentru că cerințele timpului sunt felurite și multe, iar cerințele să pot acoperi numai prin acestea. Nu e destul dară, ca popor se ne cultivăm unilateralmente numai pe un teren de cultură, ci să recere să le exploatăm, și se îmbrățișăm toate terenele de cultură.

Slăbia și debilitatea noastră zace togma în aceea, că nu ne-am estins până aci mai de parte dela economie (plugărie), în cât astăzi din sinul poporului nostru vedem eşind puțini industrieși și neguțători etc.

Chiar poporul de aici, care preste tot să ocupă mai numai cu economia – după cum arătau în capitolul al 6-lea – în cas de ani sterili (neroditori) nu are isvoare de venit. Precum în general, aşa și în special ar fi bine și consult, ca poporul nostru de aici să îmbrățișeze și meseriile.

La noi progresul, ce se arată pe terenul industriei și comerțului, în cea mai mare parte îl poartă industrieși de străine limbi și de străine datini. Nu e mirare apoi, că românul în loc se poarte cojoc, care este mai practic și mai frumos, să

leteket hozott. A kisebb konfliktusok elsimultak vagy a helyi előljáróság ítélezett; nem volt annyi fellebbezési lehetőség mint napjainkban. Csupán a nagyobb gyilkosságok és rabsások kerültek a bíróságokra.²⁰

X. / A KÖZSÉG IPARA, KERESKEDELME ÉS KÖZLEKEDÉSE

Egy öntudatos nép életrevalósága az iparban, a kereskedelmben és a közlekedésben szunnyad. Régen még a legciviliáltabb népek is kevés fontosságot tulajdonítottak ezeknek, ma azonban bármely nép kultúrája ezekkel mérhető, mert a kor követelményei sokfélék és számosak, és a követelményeket csak ezekkel lehet teljesíteni.

Nem elég hát, hogy mint nép egyoldalúan fejlesszük magunkat a kultúra egyetlen területén, hanem követelmény, hogy kiaknázzuk és magunkévé tegyük a kultúra valamennyi területét.

Gyengeségünk és erőtlenségünk éppen abban rejlik, hogy eddig nem léptünk túl a gazdálkodáson és így saját népiünk-ból keveseket látunk iparossá, kereskedővé stb. válni.

Éppen az itteni népnek, amely csak a gazdálkodásból él – amint erre rámutattam a hatodik fejezetben – az aszályos években nincs jövedelmi forrása. Mint általában, és így különösen jó lenne és tanácsolom is, hogy az itteni nép karolja fel a szakmákat is.

Nálunk az iparban és a kereskedelemben mutatkozó hal-

20. A fejezet további részében a bíróságok ítéleteiből, a különböző kisebb – kihágás jellegű – bűnesetek jegyzőkönyveiből közöl néhányat a szerző.

înțiorțiună, cu spenzel ce nu e nici practic, nici frumos și nici caracteristic pentru portul românesc. Starea industriei la noi, după cum m' am putut infoima, este cam următoarea. Sunt: 8 căciunari; dintre cari 3 români, 5 fauri; dintre cari 2 români; 2 lăcătari; 3 mașinisti; 3 rotari; 4 măsari; un bărdar (dulgher român); doi cojocari, un morar; un clopar; doi croitori; un spătar (țesător*); un dogar; un tinicher; un orar (ciesar); un iegar; un maur; 2 barbieri; 11 birtași; dintre cari trei români; un macelar, trei heneși; un brutar (pâneriu); un ospătar și un hornar.

Neguțatoria la început a fost în mâinile grecilor. Aceia sunt cei mai vechi coloniști în comună. Meritele lor prin părțile noastre, deosebit în comunitățile bisericești Ciaba, Bichiș, Chitichaz, Karczag, Vésztő, Szentes, nu să pot nega nici cu privire la augmentarea și susținerea Bisericilor gr. or., nici cu privire la înflorirea și lătirea comerциului. Cel dântei comerciant în comuna noastră a fost Nicola Georgie (Passali). Acesta și urmașii lui au purtat chiar și sarcina epitropiei bisericești până în timpurile mai recente. Cu timpul neguțatoria, cu puțină excepție, a devenit în mâna israeliștilor, cari astăzi sunt de toți 7 iar un neguțător e român.

Despre comunicării ajunge ca se amintesc pe scurt atâtă, că aceea în trecut a fost pre cât numai se poate de rea. Mai ales pe vremuri ploioase trăsura se cutropia până în dric și butuc. Bietul călător, nu odată era împedecat în călătoria sa și chiar să renunțe dela călătorie sau făcând călătorie să se descarce în drum cu marfa sa de transport, sau în cas de nevoie mare se ceară ajutor străin pentru de-a se scoate din noianul și îngloditura tinei.

* Cū țesutul pânzei să ocupă și femeile noastre române, sunt în comună cu totul 203 de resboae și 1 pentru țesător.

dăst legnagyobbreszt az idegen ajkú és idegen szokású iparosok képviselik. Nem csoda hát, ha a román ahelyett, hogy ködmönt viselne, amely praktikusabb és szébb, spencert²¹ ölt, amely se nem praktikus, se nem szép és nem is jellemző a román viseletre.

Iparunk helyzete – információim szerint – a következő: 8 sarukészítő, ebből 3 román; 5 kovács, ebből 2 román; 2 lakatos; 3 masiniszta; 3 kerékgyártó; 4 asztalos; egy román ácsmester; két ködmönkészítő; egy molnár; egy kalapos; két szabó; egy takács;²² egy bognár; egy bágodos; egy órás; egy üveges; egy kőműves; két borbély; tizenegy kocsmáros, ebből három román; egy mészáros; három hentes; egy pék; egy pincér és egy kéményseprő.

Kezdetben akereskedeleml a görögök kezében volt. Ők a község legrégebb telepesei. A mi vidékünkön szerzett érdemeiket, különösen az egyházi közösségekben, mint Csaba, Békés, Kétegyháza, Karcag, Vésztő, Szentes nem lehet tagadni, sem a görögkeleti egyházak bővítése és fenntartása szempontjából, sem a kereskedeleml felvirágzása és kiszélesítése tekintetében. Községünkben az első kereskedő Nicola Georgie (Passali) volt. Ő és utódai végezték az egyházgondnoki feladatokat is, egészen az utóbbi időig. Idővel a kereskedeleml, kevés kivételtől eltekintve, az izraeliták kezére került, akik ma összesen heten vannak, egy kereskedő pedig román.

A közlekedésről elég röviden annyit megemlíteni, hogy az a múltban a lehető legrosszabb volt. Különösen esős időben a kocsi tengelyig, szekérderéig süllyedt. A szegény utazót ez nemegyszer gátolta utazásában, sőt még le is kellett mondania róla, vagy úton lévén az útra kellett ragnia szállított áruját, vagy nagy szükség esetén idegenektől kel-

21. Spenzel = spencer

22. Spătar – valószínű ingvállat készítő, tehát női szabó.

De un timp încocace, cominicătuna cu trăsură, atât prin comună cât și afară de comună, prin scurgerea repentină a apelor de pe drumurile de țară rotunzite, este ceva mai ușoară.

Prin comună sunt aplicate astăzi mai pe toate stradele principale aşa numitele podele de scânduri; astfel și comunicătuna pedestră este mai ușoară.

Comunicătuna calei ferate de stat s'au început la anul 1858 și circulația în marfă și personae anualminte este de tot însemnată. La noi se mai concentrează dela anul 1886 linia ferată Arad-Csanád în direcționile: Kétegyház-Szt.-Anna.

Prelungă domnia de pămînt din loc, poșta comunică de mult, și se susține și astăzi mai vîrtoș din punctul de vedere al transportului mare de marfuri și de corespondințe, ce are domnia. Dela anul 1870 e magistru poștal Francisc Havel.

Biroul telegrafic a început a funcționa și în interiorul comunii la anul 1884.

XI. / BISERICA ȘI ȘCOALA ROMANO-CATHOLICĂ DIN LOC

Urzîrea Bisericii rom. cat. de aicia, se datează dela sustarea domniei; pentru că chiar și singur zidul Bisericii e reconstruit adecață îmbinat cu castelul dominial și la început servia de casă de rugătune nobilei familie a contelui de astăzi și credințioșilor aparținători.

Numai mai târziu cam la anul 1852 după-ce se sporise numărul credințioșilor s'au format parochia de sine stătoare.

lett segítséget kérnie, hogy ki tudja húzatni magát a végtelen és mély sárba.

Egy ideje a szekérrel való közlekedés, mind a községen, mind a községen kívül, valamivel könnyebb, mert a domború országutakról a víz gyorsan lefolyik.

A községen ma majdnem minden főbb utcában úgynevetett fapallók vannak; így a gyalogos közlekedés is könnyebb.

A állami vasúti közlekedés 1858-ban kezdődött, az áru és személyi forgalom évről évre jelentősebb. 1886-tól nálunk koncentráldik az Arad-Csanád vasútvonal Kétegyháza-Szt. Anna irányába.

A helyi uradalomnak köszönhetően régen működik a posta, és ma méginkább forgalmas az uradalom nagy áruforgalma és levelezése miatt. 1870-től Havel Ferenc a postamester.

A telefon 1884-től kezdett működni a község belterületén is.

XI. / A HELYI RÓM. KAT. EGYHÁZ ÉS ISKOLA

Az itteni római katolikus templom megalapítása az uradalom létrejöttével egyidőben történt; mert magának a templomnak a fala is egybeépült az uradalmi kastélyval és eleinte a mai gróf nemesi családjának és a hozzátartozó hívőknek imaháza volt.

Csak később, körülbelül 1852-ben, amikor szaporodott a hívők száma, alakult önálló parókiává.

A jelenlegi paróquia 1851-ben épült az uradalom költsé-

La anul 1851 s'au zidit casa parochială de astăzi pe spesele domniei; eară școală rom. catholică sustă cam dela anul 1805.

Înmatriculările regulate să încep numai dela anul 1852.

În anul 1891 s'au născut 71; răpozați 63 eară cununați 24. Au umblat la școală 65 prunci și 68 fete; de toți 133. Caracteristic e, că toți elevii deobligati la școală, au cercetat școală în regulă.

PREOTI:

1805 pater Iváts.

1817–1852 pater Remegius Berdar capelan de curte.

1852–1870. Ion Danielovics, paroch inst.

1870–1877. Ioan Balaton, paroch instalat

1877–81. Iacob Fischer, par. inter.

1881. Michail Kauten, paroch defin. S'a născut în anul 1838 în comuna Kisösz (cottul Torontál). S'a sfîntit de preot în Timișoara. A funcționat ca pleban în Szerb-Szt.-Péter și Teremia; eară dela anul 1881 până în ziua de astăzi în loc. Cu medicamentul inventat de dînsul aşa numit „fenyü-kivonat” dela 4 ani înceoace, vindecă cu succes tuberculoză, despre ce poșede nenumărate recunoștințe dela pacienții săi revidnecați din boale. În timpul de astăzi e o persoană celebră, în cât poate numira de „Kochul maghiar.” De presinte îi este interzisă vindecarea; dar' se sperează, că preste puțin timp va obține licenția dela locurile mai înalte.

INVĚTATORI-CANTORI:

1876. Vilhelm Horásek.

1877. Ioan Kováts. Născut în Segedin la anul 1849, unde a și absolvat prepărandia. Mai pe urmă a funcționat ca învětator-cantor în comuna O-Szt.-Anna. Are o voace de tot sonoră și placută.

gén; a római katolikus iskola pedig körülbelül 1805-től áll fenn.

A rendszeres anyakönyvezés csupán 1852-ben kezdődik.

1891-ben 71-en születtek; meghaltak 63-an; házasságot 24-en kötöttek. 65 fiú és 68 lány járt iskolába, összesen 133-an. Jellemző, hogy az összes tanköteles gyerek rendszeresen járt iskolába.

LELKÉSZEK:

1805 Iváts páter.

1817–1852 Remegius Berdar pater, udvari káplán.

1852–1870 Danielovics János beiktatott lelkész.

1870–1877 Balaton János beiktatott lelkész.

1877–1881 Fischer Jakab lelkész.

1881. Kauten Mihály véglegesített lelkész. 1838-ban született Kisösz községen (Torontál vármegyében). Temesvárott szentelték fel. Plébánosként működött Szerb-Szent-Péteren és Teremián; 1881-től viszont a mai napig itt helyben. Az általa felfedezett gyógyszerrel, az úgynevezett »fenyő-kivonattal« négy éve sikerrel gyógyítja a tuberkulizist, amelyért számtalan elismerést kap a betegségből kigyógyult pácienseitől. A mai időkben ismert személyiséggel, annyira, hogy a »magyar Koch« nevet kapta. Jelenleg tilos gyógyítania, de remény van rá, hogy hamarosan megkapja az engedélyt a felsőbb szervektől.

KÁNTORTANÍTÓK:

1876. Horásek Vilmos.

1877. Kováts János. 1849-ben született Szegeden és ott is végezte a preparandiát. Legutóbb Ó-Szent-Anna községen működött kántortanítóként. Öblös, kellemes hangja van.

În anul trecut luna lui Maiu, familia cont. Almásy din loc, sub patronatul și auspițiile sale a înființat un asil de copii privat după sistemul Froebelian, întru cari astăzi să proved cu instrucțiune 80 de copilași. Spre acest scop a cumpărăt un intravilan, pe care în decursul anului s'au zidit institutul. A costat la 4-5000 fl. v. a. Pre lungă copilași e aplicată înstructoarea: Carolina Waltersdorfer și o bonă.

XII. / REFORMATII

Reformatii sunt puțini la număr. Ca filialiști aparțin Bisericii reformate din Giula. Prin preotul de acolo de regulă să împărtășesc la terminele prefipte, cu s. cuminecătură. Evenualele casuri de nașteri și răposări li se transpun de aici din oficiu spre inmatricularile oficiului parochial reformat de acolo; eară cununiile de comun li sărvără preotul lor. Avere bisericăescă nu poșed, afară de un mic teritor de pămînt în nemijlocita apropiere a mormintelor romano-catholice de aicia, unde credințioșii se înmormântează. Copiii le umblă la școala romano-catholică.

XIII. / ISRAELITII

Israeliti, care sunt de toți 63 de însi, se țin de Rabinul din B.-Ciaba. În ori ce afaceri de cult sau ceremonii se adresează către acela. Aicia au casă de rugătire și școală esarrândate. Numărul școlarilor se urcă la 30-35. Învățătorul Jacob Rosenzweig are plată lunară dela fiecare elev câte 3 fl., și aşa plata anuală i se urcă la 1200 fl. v. a.

A multă év májusában a helybeli Almásy gróf családja saját védnöksége alatt egy Frőbenius rendszerű magán óvodát létesített, amelyben ma 80 kisgyermeket látnak el. Erre a célról vásárolt egy beltelket, amelyre az év folyamán felépült az intézmény. 4-5000 forintba került. (V. a.) A gyerekek mellett Waltersdorfer Karolina instruktort és egy nevelőnőt alkalmaznak.

XII. / A REFORMÁTUSOK

A reformátusok kis számban vannak. Mint fiókegyház, a gyulai református egyházhhoz tartoznak. Az ottani lelkész részben rendszeresen előre megállapított időben részesülnek túrvacsorában. Az esetleges születési és elhalálozási eseteket innen hivatalból átteszik anyakönyvezésre az ottani református parókiához; az egyszerű eseteket viszont az ő lelkészük végzi. Egyházi vagyonnal nem rendelkeznek, kivéve a római katolikus temető közvetlen közelében lévő kis földdarabkát, ahol a hívők temetkeznek.

XIII. / AZ IZRAELITÁK

Az izraeliták, akik összesen 63-an vannak, a békéscsabai rabbithoz tartoznak. mindenféle vallási és más szertartási ügyben ahhoz fordulnak. Itt imaházuk és bérelt iskolájuk van. Az iskolások száma 30-35. Rosenzweig Jakab tanítójuknak havi fizetése minden tanuló után három forint és így évi fizetése 1200 forintra rúg.

XIV. / FUNDATIUNILE CONT.
COLOMAN ALMÁSY SEN. DIN LOC

În nesc cu celea comunicate până aci, nu pot intrelăsa a nu inregistra cu multă mulțumire și recunoștință la acest loc spre eternisare în inimile credincioșilor, respective a sătenilor mei urmași de aicia, acele fapte mărețe, umanitari și de trăinicie vecinică, prin care Escelenția sa cont. Col. Almásy sen. din loc și-au încununat viața pre pămînt și sus în Ceiuri.

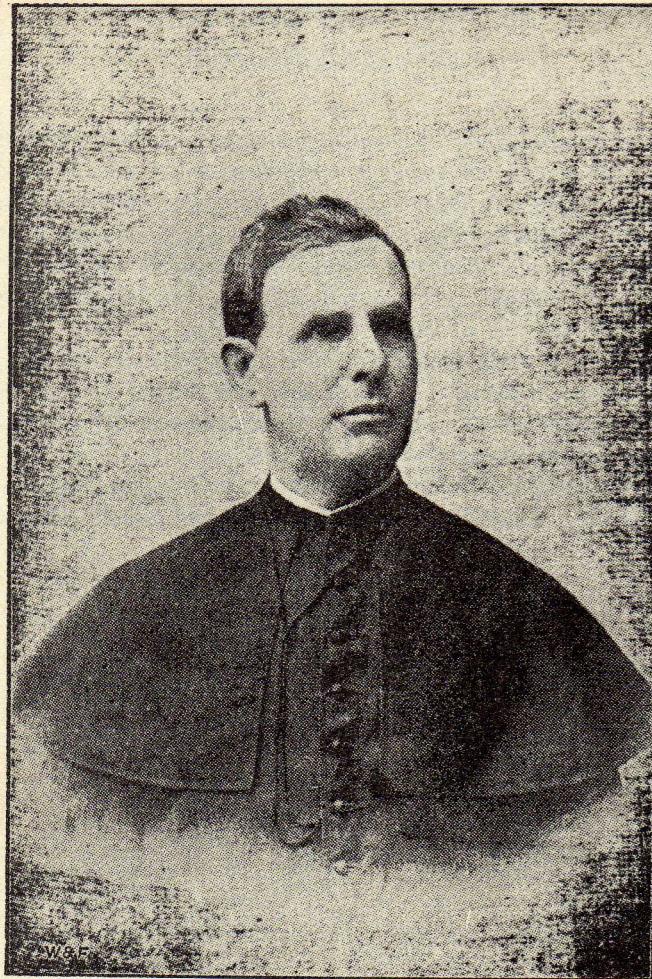
E o adevărată raritate între măgnații maghiari. Pot se constat, că nicăiri prin singuracile comune din patria noastră, față de ai nostri, nu s'au manifestat atâtă caritate și iubire creștinească ca din partea numitului conte, care a făcut mai multe fundațiuni tot cu scopul de-a promova binele comun și a ajutora pre cei lipsiți.

XIV. / GRÓF ALMÁSY KÁLMÁN
HELYI ALAPÍTVÁNYAI

Az eddig közöltekkel kapcsolatban nem tudom megenni, hogy ne regisztráljam nagy megelégedéssel és elismeréssel ezen a helyen is, hogy a hívők szívében megörökítsem, illetve, hogy falubelijeim itteni utódai megjegyezhessék, azokat a nagy, humánus és örökkön élő tetteket, amelyek a helybeli idős gróf Almásy Kálmán źexcellenciának életét megkoronázta a földön és fenn az égben.

Ó egy igazi kivétel, valóságos ritkaság a magyar măgnások között. Konstatálhatom, hogy hazánkban, a mi szétszórt községeinkben, sehol sem mutatkozott a mieink iránt annyi jótékonyさg és keresztenyi szeretet, mint a nevezett gróf részéről, aki több alapítványt tett a közös jónak az előmozdítása érdekében és a nélkülözők megsegítése céljából.²³

23. A fejezet további részében gróf Almásy Kálmán nyolc jótékonyさg alapítványát részletesen ismerteti a szerző.

Michail Kauten

UTÓSZÓ

ARDELEAN JÓZSEF JÁNOS RÖVID ÉLETRAJZA
ÉS TEVÉKENYSÉGE

A románok és magyarok által egyként lakott Békés megyei Kétegháza község monográfiáját tartja kezében az olvasó.

Szerzője 1893-ban román nyelven adta ki, a község és az egyház-község gyarapodásának és az utókor szellemi épülésének reményében. Könyve olyan, ma már az érdeklődő nagyközönség számára hozzáférhetetlen román nemzetiségi történeti munka, amely a krónikára jellemző pontossággal, archaikus nyelvezettel ad képet egy nemzetiségek által lakott település történetéről.

Munkájának különleges értéket ad, hogy olyan eredeti forrásokat használt föl és idéz is gyakran, amelyek ma már nem találhatók meg. Dicséretére szolgál, hogy a kor helytörténetírásának eredményeit, szempontjait jól ismerte és felhasználta. Könyvének adatgazdagssága jelentős segítséget nyújt a mai kutatásokhoz is.

A szerző, Ardelean József János 1848. december 30-án született Kétegháznál. Az alsófokú gimnáziumot Aradon, a felső osztályokat pedig Szarvason végezte el. Az aradi teológia elvégzése után Kétegháza népe 1847-ben megválasztotta lelkésznek.

Irodalmi tevékenységét 1875-ben kezdte. Ekkor adta ki „Az iskolás gyerekek testi és lelki egészségének fenntartásáról» szóló könyvét. Ezt követte 1878-ban az »Egyházi és temetési szertartási beszédek« című művének első, majd 1888-ban második kötete. 1889-ben »Etikett« címmel egy szociális kérdéseket feszgezető tanulmányt adott közre. 1890-ben megírta »A zsidók ceremóniái és hagyományai« című könyvét. Egy évvel később pedig megjelentett egy szocializmus ellenes brosúrát. Versei kéziratban kiadatlanul maradtak.

Ardelean József János elsőként írt román nyelven településtörténeti összefoglalót a nagyobb részt románok által lakott Kéteghá-

EPILOG

O SCURTĂ BIOGRAFIE ȘI ACTIVITATEA
LUI ARDELEAN IOSIF-IOAN

Cititorul ține în mînă monografia comunii Chitighaz din județul Bichiș locuită în același timp și de maghiari și de români.

Autorul a editat-o în limba română în 1893 în speranța prospării comunității și a bisericii, a dezvoltării spirituale a posterității.

Cartea, care azi e inaccesibilă pentru marele public cititor este o lucrare cu privire la istoricul naționalității române, scrisă cu precizia specifică a cronicilor, într-un limbaj arhaic, oglindind istoricul unei așezări de naționalitate.

Acestei lucrări îi dă o valoare deosebită, faptul că autorul s-a folosit de niște izvoare originale la care de multe ori se și referă, izvoare însă care nu s-au păstrat.

E laudabil, că dînsul a cunoscut bine rezultatele, aspectele, metodele scrierii istorice locale de care s-a și folosit. Cartea bogată în date istorice dă un mare ajutor și cercetărilor de azi.

Autorul Iosif Ioan Ardelean s-a născut în Chitighaz la 30 decembrie, anul 1849. A studiat gimnaziul inferior din Arad, iar cel superior la Szarvas. După absolvirea teologiei din Arad, poporul din Chitighaz, în 1874, i-a ales de preot.

Activitatea literară și-a început-o în 1875. Atunci editase volumul »Despre susținerea sănătății trupești și sufletești a copiilor școlari.« După aceasta a urmat, în 1878 volumul întâi, iar în 1888 volumul al II-lea al lucrării intitulată »Cuvîntările sale bisericești și funebrali.« În 1889 a publicat un studiu abordând probleme sociale, cu titlul »Eticheta.« În anul 1890 a scris cartea »Ceremoniile și datinile Evreilor.« Poeziile sale au rămas needitate în manuscris.

Iosif Ioan Ardelean pare a fi primul care a scris în limba română un rezumat detaliat al istoricului așezării Chitighaz, așezare locuită în mare măsură de români. Cu activitatea sa literară a contribuit la

záról. Irodalmi tevékenységével hozzájárult a román nemzetiségi kulturális fejlődéséhez. Művelődési egyesületek alapításával, azok irányításával igyekezett kimozdítani a népet »a lankadtságból és zsibbadtságból«, amely addig uralkodott. Ez a könyv a maga eszközeivel is elősegítette a fentebbi céltitűzéket, amikor a kétegyházi román lakosság önismeretének nemzedékeken át forgatott forrása lett. Az eredeti kötet szövegét változatlanul – csupán a már teljesen érdektelen részek elhagyásával – közöljük. A szerző eredeti jegyzeteitől a sajtó alá rendezés során készült eligazító jegyzeteket dőltbetűs szedés különbözteti meg.

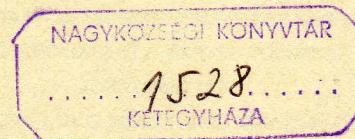
CSOBAI LÁSZLÓNÉ

116

dezvoltarea culturală a naționalității române prin înființarea și conducerea unor asociații culturale, străduindu-se să scoată poporul din »lancezime și amorteală«, care domina pînă atunci.

Iar această carte, cu mijloacele sale, a ajutat programul de mai sus, devenind un izvor desăvior al cunoașterii de sine a locuitorilor români din Chitighaz, generații de-a arîndul. Textul volumului original îl reproducem fără modificări, omitînd doar cîteva pasaje deja fără interes. Adnotările suplimentare în timpul reeditării se deosebesc de cele originale prin culegere cu litere de tipar curzive.

ELENA CSOBA

117

*A »Bibliotheca Bekesiensis« sorozat
eddig megjelent kötetei*

Az 1–11. kötet sorozatszerkesztője: Papp János

- 1 / EMLÉKEZZÜNK VÉG-GYULA VÁRÁRUL [1967]
- 2 / HAÁN LAJOS: BÉKÉSCSABA TÖRTÉNETE [1968]
- 3 / VALLOMÁSOK A LEGNAGYOBBA MAGYAR FALURÓL [1969]
- 4 / KNER IMRE GONDOLATAI AZ ÉLETRŐL,
AZ IRODALOMRÓL, A KÖNYVMŰVÉSZETRŐL [1970]
- 5 / TESSEDIK SÁMUEL ÍRÁSAIBÓL [1970]
- 6 / HAÁN LAJOS NAPLÓJA (RÉSZLET) [1970]
- 7 / BANNER JÁNOS ÖT BÉKÉSI TANULMÁNYA [1970]
- 8 / ÍRÁSOK A RÉGI MEZŐBERÉNYRŐL.
MEZŐBERÉNY ÉS PETŐFI [1973]
- 9 / JUSTH ZSIGMOND PARASZTSZÍNHÁZA [1973]
- 10 / GACSÁRI ISTVÁN: FÜZESGYARMATI KRÓNIKA
(RÉSZLET) [1974]
- 11 / »FÖL KÉNE SZABADULNI MÁR...«
BATTONYA FELSZABADULÁSÁNAK 30. ÉVFORDULÓJÁRA
[1974]
- 12 / LEVELEK MUNKÁCSYHOZ – MUNKÁCSYTÓL [1976]
- 13 / ÍRÁSOK SZEGHALOM MÚLTJÁBÓL [1976]
- 14 / BÉKÉS MEGYE ELSŐ NYOMDÁSA, RÉTHY LIPÓT [1977]
- 15 / DARVAS JÓZSEF IFJÚKORI LEVELEI [1978]
- 16 / A TEVAN NYOMDA- ÉS KIADÓVÁLLALAT
TÖRTÉNETÉBŐL
- 17 / A BÉKÉSCSABAI GÍMNAZIUM ELSŐ ÉVTIZEDEI [1980]
- 18 / HÉT ÉVTIZED
A BÉKÉSCSABAI SZÍNÉSZET MÚLTJÁBÓL [1980]

19 / CSOMOR JÁNOS:

KÖRÖSNAGYHARSÁNY KRÓNIKÁJA [1980]

20 / SZLOVÁKOK BÉKÉSCSABÁN-

SLOVÁCI V BÉKÉSKEJ ČABE [1980]

21 / A NÉPDALKUTATÓ BARTÓK BÉLA

BÉKÉS, BIHAR ÉS ARAD MEGYÉKBEN [1981]

22 / VÉSZTŐRÖL INDULT...

SINKA STVÁN PÁLYAKEZDÉSE [1981]

23 / MENDÖL TIBOR: SZARVAS FÖLDRAJZA [1981]

24 / ECSEDY GÁBOR ÉS KOMÁROMY MIKLÓS:

GYULA VÁROS TÖRTÉNETE

ÉS KORABELI ÁLLAPOTÁNAK LEÍRÁSA 1832, 1834 [1982]

25 / VIDOVSZKY BÉLA FESTMŰVÉSZ

ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA [1983]

26 / KEMÉNY GÁBOR:

ISKOLÁZÁSUNK SZARVASI HAGYOMÁNYAI [1985]

*A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium igazgatósága
a Békés megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztályával,
a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségével
és Kétegyháza község tanácsával közösen
bocsátja közre a sorozat e kötetét.*

*Készült 1986-ban a Kner Nyomdában, Gyomaendrődön,
500 számozott példányban,
Bembo betűkkel, diósgyőri bordázott papíron.*

*Tipográfia és kötéstervez: Petőcz Károly
A reprodukciókat Váradi Zoltán készítette
A kiadásért felel:*

Kruchió Gábor, a Rózsa Ferenc Gimnázium igazgatója

ISSN 0324 4814
ISBN 963 01 6827 8

Ez a könyv a 312 számú példány